

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
Кафедра дошкільної освіти

ЗБАГАЧЕННЯ СЕНСОРНОГО ДОСВІДУ ДІТЕЙ ДРУГОГО РОКУ ЖИТТЯ
ЗАСОБАМИ МАНІПУЛЯЦІЇ З ПРИРОДНИМ МАТЕРІАЛОМ
МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
Спеціальність 012 «Дошкільна освіта»

Федосенко Катерини Олександрівни
студентки групи ДОм-1-24-1-1.4з

Науковий керівник:
Валентина Миколаївна Вертугіна,
кандидат педагогічних наук,
ст. викладач кафедри дошкільної освіти

Допущено до захисту
Протокол № 18 від «17» листопада 2025 р.

Завідувач кафедри:
_____ Олена ПОЛОВІНА

КИЇВ – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СЕНСОРНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	6
1.1. Аналіз стану дослідження проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку	6
1.2. Особливості сенсорного розвитку дітей раннього віку	13
1.3. Маніпуляції з природним матеріалом як засіб збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя	21
Висновки до першого розділу	32
РОЗДІЛ 2. ЗБАГАЧЕННЯ СЕНСОРНОГО ДОСВІДУ ДІТЕЙ ДРУГОГО РОКУ ЖИТТЯ ЗАСОБАМИ МАНІПУЛЯЦІЇ З ПРИРОДНИМ МАТЕРІАЛОМ	35
2.1. Обґрунтування педагогічних умов збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя засобами маніпуляції з природним матеріалом	35
2.2. Реалізація педагогічних умов збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя засобами маніпуляції з природним матеріалом	42
2.3. Результати дослідження – експериментальна робота з сенсорного розвитку дітей другого року життя	58
Висновки до другого розділу	66
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72
ДОДАТКИ	79

ВСТУП

Актуальність теми. Одним із ключових завдань сучасної педагогіки є не лише передача знань, але й формування у дітей здатності до самостійного навчання та дій без постійної підтримки дорослих. Відповідно, сучасна дошкільна освіта спрямована на створення умов для всебічного фізичного, психічного та духовного розвитку кожної дитини.

Впровадження положень Міжнародної конвенції ООН про права дитини, Конституції України та законів України, таких як «Про освіту», «Про дошкільну освіту» та «Про охорону дитинства», безпосередньо впливає на розвиток емоційної та розумової сфер дітей раннього віку. Ці нормативні акти підкреслюють важливість забезпечення прав дитини на повноцінний розвиток та освіту. Дошкільна освіта в Україні є самостійною системою, яка гармонійно поєднує сімейне та суспільне виховання. Зміст виховання та навчання сучасних дошкільників повинен бути культуротворчим, а освітні технології – особистісно орієнтованими та розвивальними. Це забезпечує гармонійний розвиток особистості дитини та її підготовку до подальшого життя.

У сучасній освіті важливим є психолого-педагогічний вплив на внутрішній світ дитини раннього віку, зокрема через дидактичні ігри. Перші кроки до розуміння внутрішнього світу дитини 2–3 років пов'язані з позитивними емоційними переживаннями, які, за умови цілеспрямованого виховного процесу, трансформуються у стійкі почуття та ставлення до навколишнього світу. Сенсорний розвиток є фундаментом для оволодіння будь-якою практичною діяльністю. Він сприяє формуванню логічного мислення та впливає на успішність подальшого навчання. Дослідження в галузі педагогіки та психології доводять, що розвинені органи чуття є передумовою інтелектуального розвитку та вихованості особистості.

Багато вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як Г. Молодецька, С. Русова, М. Монтессорі, Ф. Фребель приділяли значну увагу сенсорному вихованню

засобами гри. Вони підкреслювали важливість дидактичних ігор у формуванні сенсорних еталонів та розвитку сприйняття у дітей раннього віку. Сенсорне виховання є обов'язковим компонентом розвитку дитини, що підтверджується наявністю значної кількості методичного та практичного матеріалу. Воно служить основою пізнання світу, першим ступенем якого є чуттєвий досвід. Успішність розумового, фізичного та естетичного виховання значною мірою залежить від рівня сенсорного розвитку дітей.

Актуальність теми збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя засобами маніпуляції з природним матеріалом полягає в тому, що сенсорний розвиток є фундаментом чуттєвого та загального розумового розвитку дитини. Він має самостійне значення, оскільки повноцінне сприйняття необхідне для успішного навчання та багатьох видів діяльності. Сучасна педагогічна практика потребує рекомендацій щодо методів і засобів сенсорно-пізнавального розвитку дітей раннього віку, що обумовлює вибір теми дослідження «Збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя засобами маніпуляції з природним матеріалом».

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності використання маніпуляції з природним матеріалом для збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати науково-теоретичні підходи до проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку.
2. Визначити особливості сенсорного розвитку дітей другого року життя.
3. Дослідити можливості використання природного матеріалу як засобу сенсорного виховання дітей раннього віку.
4. Обґрунтувати педагогічні умови ефективного використання природного матеріалу для сенсорного розвитку дітей другого року життя.
5. Експериментально перевірити ефективність маніпуляції з природним матеріалом для збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя.

Об'єкт дослідження – сенсорний досвід дітей другого року життя.

Предмет дослідження – педагогічні умови збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя засобами маніпуляції з природним матеріалом.

Гіпотеза дослідження: сенсорний розвиток дітей другого року життя буде ефективним, якщо:

- організувати систематичне використання природного матеріалу в ігровій діяльності;
- створити умови для самостійних маніпуляцій дітей із природними об'єктами;
- забезпечити активну взаємодію дітей з природним матеріалом у різних видах діяльності (ігровій, пізнавальній, експериментально-дослідницькій);
- залучити батьків до процесу сенсорного досвіду дітей засобами природного матеріалу.

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз та узагальнення психолого-педагогічної літератури з проблеми сенсорного розвитку;
- емпіричні: спостереження, бесіди, педагогічний експеримент;
- статистичні: кількісний та якісний аналіз результатів експериментальної роботи.

Практичне значення дослідження полягає в розробці рекомендацій для педагогів і батьків щодо організації сенсорного виховання дітей раннього віку через використання природного матеріалу у різних видах діяльності.

Експериментальна база дослідження: ЗДО «Вулик» м. Бровари. 15 дітей віком 1.5 - 2 роки

Структура дослідження. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1. СЕНСОРНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ ЯК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

1.1. Аналіз стану дослідження проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку

Проблема сенсорного розвитку дітей раннього віку є однією з ключових у сучасній педагогіці та психології, оскільки саме в цей період життя дитина інтенсивно засвоює чуттєвий досвід, який слугує основою для подальшого пізнання, мовленнєвого розвитку, формування мислення та уявлень про світ. У період дошкільного дитинства дитина розпочинає активне пізнання навколишньої дійсності через взаємодію з предметами, які її оточують. Практична діяльність у цей час сприяє формуванню первинних образів і уявлень, що пізніше реалізуються у вербальній діяльності, образотворчій творчості та сюжетно-рольовій грі.

Спроможність орієнтуватися у предметному середовищі передбачає не лише здатність до класифікації об'єктів за функціональними ознаками, розпізнавання їх за просторовими характеристиками та розміщенням, але й оволодіння навичками повсякденного життя, раціонального використання речей і набуття первинного досвіду створення продуктів праці [5].

Важливість сенсорного розвитку підкреслюється і в положеннях Державного стандарту дошкільної освіти, де зазначено, що одним із провідних завдань є формування у дитини вміння гармонійно співіснувати з природою, суспільством і власним внутрішнім світом. Така гармонізація, зокрема, передбачає здатність дитини безпечно та доцільно користуватися предметами, долати труднощі, виявляти творчу ініціативу у взаємодії з навколишнім середовищем [3].

У контексті переходу до особистісно орієнтованої моделі освіти надзвичайно важливою стає орієнтація педагогіки на дитячу психологію, з визнанням цінності та унікальності кожної дитини. Особливої актуальності набуває розвиток сенсорно-перцептивної сфери, яка є основою для формування інтелектуальних здібностей. Сенсорне виховання як система цілеспрямованих педагогічних впливів сприяє

становленню здатності до чуттєвого пізнання і збагачує сприймальний досвід дитини [6].

У працях В. Чорної зазначається, що більшість знань дошкільника формується саме через функціонування органів чуття, а отже, сенсорні процеси є базисом усього подальшого психічного розвитку [66].

Питання сенсорного виховання посідало важливе місце у працях як вітчизняних, так і зарубіжних педагогів та психологів – Ф. Фребеля, М. Монтесорі, О. Декролі, К. Ушинського, С. Русової. Ще Я. А. Коменський наголошував на важливості безпосереднього чуттєвого спостереження у процесі навчання. Він підкреслював, що шлях до мислення починається з відчуттів, а отже, пізнання повинно базуватися не на словесних поясненнях, а на досвіді взаємодії з реальними об'єктами [64].

Вагоме місце в сенсорному розвитку дитини посідає не лише відчуття, але й мова, образи, дії. Ж. Ж. Руссо вважав, що справжнє навчання полягає у розвитку здатності бачити, чути, торкатися – не механічно, а усвідомлено. Ф. Фребель акцентував на значущості дидактичних ігор і вправ, які, з одного боку, сприяють ознайомленню з навколишнім середовищем, а з іншого – формують уявлення про просторові відношення, розміри, форму, кількість [60].

У сучасній вітчизняній науці дослідники дошкільного віку – З. Дорошенко, К. Крутій [21], Ю. Малікова [33], О. Тарасова [60] – наголошують, що сенсорний досвід дитини є базовим для формування пізнавальних процесів: мислення, мовлення, уяви. Вони трактують сенсорне виховання не лише як вдосконалення сприймання, а як важливий механізм становлення особистості, її ідентичності та самосвідомості.

О. М. Запорожець звертав увагу на те, що оволодіння системами ознак предметів дозволяє дитині встановлювати зв'язки між ними, логічно осмислювати навколишню дійсність і формувати перші навички мовленнєвого мислення [61].

Дошкільний вік вважається чутливим періодом для сенсорного розвитку, оскільки в цей час активно функціонують аналізатори, формується уява, пам'ять,

сприймання. Принцип наочності, обґрунтований К. Д. Ушинським, полягає в тому, що предмети мають бути безпосередньо включені до досвіду дитини, щоби її відчуття трансформувалися у поняття, а ті – у зв'язну думку [56].

Важливо, щоб педагог забезпечив умови для розвитку здатності дитини не просто спостерігати, а й аналізувати, узагальнювати, порівнювати й осмислювати побачене. У разі відсутності дорослої підтримки в момент природного прагнення до пізнання, згодом інтерес до навколишнього світу може згаснути, що ускладнює подальше шкільне навчання [55].

Марія Монтессорі розглядала сенсорний розвиток як фундамент формування особистості. Її підхід ґрунтувався не лише на ознайомленні з властивостями предметів, а й на створенні умов для самостійного дослідження, відкриття і рефлексії. За її переконанням, саме можливість самостійного пізнання є більш важливою, ніж пряме навчання з боку дорослого [20].

У межах авторської методики М. Монтессорі впровадила поняття «сенсорної культури», яка передбачає поетапне вдосконалення здатності до сприймання кольору, форми, звуку, текстури, ваги тощо. Її дидактичні матеріали не мали на меті механічне заучування, а сприяли розвитку чуттєвої сфери [65].

Ідеї М. Монтессорі були підтримані С. Русовою, яка також розглядала сенсорний розвиток як основу формування самосвідомості дитини. Вона виділила два етапи становлення сенсорної сфери: перший – підготовчий (до трьох років), і другий – цілеспрямоване опанування сенсорної культури. Формування еталонних уявлень відбувається в процесі повторного використання сенсорних дій, що підтверджує положення про провідну роль практичної діяльності у формуванні сенсорного мислення [56].

Т. Дуткевич, досліджуючи сенсорну сферу дошкільника, підкреслює значення навчання узагальненим способам дослідження предметів та перенесення набутих дій у нові ситуації, що сприяє самостійному орієнтуванню дитини в нових умовах і формуванню гнучкого пізнавального стилю [22].

Сенсорний розвиток є процесом формування уявлень про зовнішні властивості предметів – форму, розмір, колір, розміщення у просторі тощо – і становить фундамент розумового розвитку. У цей період найефективніше здійснювати педагогічні впливи, спрямовані на розвиток сенсорної культури, як системи педагогічних заходів, метою яких є вдосконалення відчуттів, розвиток сприймання й формування перцептивних дій [21].

У педагогічному словнику С. Гончаренка сенсорне виховання трактується як складова частина розумового та фізичного розвитку. Сенсорне пізнання є першою сходинкою до раціонального осмислення дійсності, що забезпечує перехід від простого сприймання до розуміння, аналізу й синтезу [12].

Суттєве значення має організація практичної діяльності дитини, яка сприяє формуванню уявлень про форму, колір, розміри, просторові співвідношення, звуки, а також мовленнєвому розвитку через звуковий аналіз. У процесі осмисленої діяльності формуються сенсорні здібності, що уможливлює гармонійний розвиток особистості.

Як уже зазначалося, відчуття є первинною формою пізнання, що передуює сприйманню – цілісному відображенню предметів і явищ у свідомості дитини. Відчуття відображають окремі властивості об'єктів (колір, запах, звук), тоді як сприймання забезпечує синтез цих властивостей у цілісний образ [15].

Сенсорний розвиток неможливий без активного розвитку аналізаторів: зорового, слухового, дотикового, смакового, нюхового. Цей процес передбачає формування перцептивних дій – умінь обстежувати предмети, порівнювати, узагальнювати, здійснювати синтез і виокремлювати головне [18].

Розглядаючи сенсорний розвиток як частину когнітивного становлення, виокремлюють основні види відчуттів:

- слухові – здатність розпізнавати звуки;
- нюхові – здатність сприймати запахи;
- смакові – сприймання основних смакових якостей (солодке, кисле, солоне, гірке);

– тактильні – чутливість до дотику, температури, болю тощо [21].

Освоєння сенсорних еталонів – узагальнених зразків чуттєвого пізнання – є необхідною складовою сенсорного виховання. Завдяки засвоєнню таких еталонів, як вага, довжина, геометрична форма, колір, запах, звук, дитина оволодіває інструментами чуттєвої орієнтації у світі [].

Рис. 1.1. Завдання сенсорного розвитку дітей раннього віку

Засвоєння сенсорних еталонів є тривалим процесом, що сприяє гармонійному розвитку дитини в усіх напрямках. Особливо активно в цьому процесі формуються мовлення й мислення. Важливу роль у розвитку сенсорної сфери відіграє суспільний досвід, який передається через культуру, виховання та безпосереднє спілкування з дорослими. Таким чином, формування потреб, інтересів і здібностей дитини як цілісної особистості здійснюється шляхом засвоєння соціального досвіду [25].

Психічний розвиток дитини зумовлюється взаємодією біологічних і соціальних чинників. На кожному віковому етапі процес засвоєння людського досвіду відбувається в певному біологічно обумовленому контексті, який змінюється з віком і супроводжується формуванням нових нейронних зв'язків і психофізіологічних структур. Зокрема, повноцінне функціонування нейроанатомічних систем мозку є необхідною умовою становлення вищої нервової діяльності. Організація предметної активності дитини в оптимальних умовах стимулює морфофункціональний розвиток мозку й загальний психічний потенціал [27].

У процесі активної взаємодії з навколишнім середовищем – у грі, предметній діяльності, спілкуванні – дитина засвоює суспільний досвід, що супроводжується суперечностями. Вони, згідно з дитячою психологією, є джерелом внутрішніх сил розвитку [30]. Соціальні умови впливають на формування особистісних якостей і форм діяльності, а спілкування з дорослими – на індивідуально-психологічні риси дитини.

Зміни у характері взаємодії з дорослим відображають загальну динаміку розвитку: від спільних дій до наслідування і далі – до самостійності та творчості. У ранньому віці домінує емоційно-позитивне спілкування, згодом – предметно-дієве, а пізніше – мовленнєве. Таким чином, психічний розвиток дитини та формування її особистості є невід'ємними від виховання та навчання.

Науково доведено, що уявлення про навколишнє середовище формуються двома шляхами: через стихійну практику (безпосередню взаємодію з предметами та однолітками) та в результаті цілеспрямованого навчання дорослого. Обидва підходи є важливими і потребують врахування умов середовища, в якому зростає дитина.

Якість організації дитячої активності залежить від індивідуальних здібностей і безпосередньо впливає на особистісний та інтелектуальний розвиток. Навіть за наявності високих задатків, без сприятливого середовища, самоорганізації та спілкування потенціал дитини може не розкритися [34]. Тому генетична теорія

розвитку наголошує на необхідності контролю за перебігом, змістом і умовами психічного розвитку та забезпечення умов для оптимальної діяльності та спілкування.

Сенсорний розвиток є важливим компонентом психічного розвитку, який забезпечує становлення системи відчуттів, сприймання та перцептивних дій. Варто розрізняти поняття «сенсорний розвиток» та «сенсорний досвід». Сенсорний розвиток – це процес формування та вдосконалення аналізаторних систем, що забезпечують здатність до розпізнавання властивостей предметів, явищ і явищ середовища. Він включає в себе як фізіологічні, так і психологічні аспекти – дозрівання аналізаторів, розвиток чуттєвої уваги, спостережливості, умінь диференціювати й узагальнювати властивості об'єктів.

Натомість сенсорний досвід – це результат взаємодії дитини з довкіллям, накопичення уявлень і знань про чуттєві характеристики об'єктів, які вона отримує в процесі діяльності. Він постає як індивідуалізований, практично сформований результат розвитку, тісно пов'язаний з попереднім досвідом, умовами середовища, доступними матеріалами та якістю педагогічної підтримки.

Особливе значення для формування сенсорного досвіду мають маніпуляції з предметами, передусім – з природними матеріалами (вода, пісок, камінці, листя, шишки, глина, деревина, тканина, сніг тощо). Ці об'єкти мають виразні, багатовимірні фізичні властивості (фактура, температура, вага, звук, запах, колір, форма), що дозволяють дитині через безпосереднє сприймання формувати чіткі уявлення про характеристики об'єктів і явищ. Практична діяльність з природними матеріалами забезпечує багатоканальне сенсорне навантаження та активізує усі види аналізаторів.

Саме під час такої предметно-практичної діяльності дитина навчається помічати, порівнювати, класифікувати властивості предметів і формувати відповідні сенсорні еталони – узагальнені образи чуттєвих якостей об'єктів, що накопичені культурою і передаються від покоління до покоління [40].

Еталони – це соціально вироблені зразки для порівняння (наприклад, кольори спектра, геометричні фігури, одиниці виміру, музичні звуки), які дозволяють систематизувати й осмислювати сенсорний досвід. Дитина поступово засвоює їх через спеціально організовану діяльність: дидактичні ігри, художню творчість, взаємодію з предметами побуту та природного середовища. Саме завдяки такій активності відбувається розвиток не лише сенсорної сфери, а й мовлення, мислення та пізнавальної самостійності.

Отже, сенсорний розвиток у ранньому віці – це не лише формування здатності до сприймання, а й засіб опанування культурно зумовленого сенсорного досвіду, що здобувається в процесі предметно-практичної взаємодії дитини з навколишнім середовищем, особливо через маніпуляції з природними матеріалами. Усвідомлення педагогами й батьками цього процесу дає змогу створювати оптимальні умови для формування повноцінного сенсорного та когнітивного потенціалу дитини.

1.2. Особливості сенсорного розвитку дітей раннього віку

Сенсорний розвиток у ранньому дитинстві становить фундаментальну основу формування пізнавальної активності та інтелектуальних здібностей дитини. Саме в цей період закладаються основи сенсорного досвіду – індивідуально опосередкованої системи знань і вражень, яка формується внаслідок безпосередньої взаємодії дитини з довкіллям через органи чуття. Опрацювання зовнішніх ознак об'єктів (форми, кольору, розміру, розташування у просторі), а також органолептичних характеристик (запаху, смаку, текстури) є ключовим для створення первинних уявлень про предметний світ. Пізнавальна діяльність дитини цього віку реалізується переважно шляхом сенсорного досвіду, в якому відчуття і сприймання не ізольовані, а інтегруються в комплексне відображення предметів і явищ у свідомості.

Концептуальні засади сенсорного виховання в ранньому віці були закладені у працях класиків педагогічної думки – Ф. Фребеля, Я. А. Коменського, М. Монтесорі, які акцентували на значущості чуттєвої сфери для гармонійного розвитку особистості. Згідно з їх підходами, сенсорне виховання має ґрунтуватися на систематичному накопиченні сенсорного досвіду дитиною через спеціально організовану діяльність, що стимулює розвиток її сприймальних функцій. Завдяки розмаїттю сенсорних вражень, які дитина одержує в процесі дослідження об'єктів, формується не лише елементарне сприйняття, а й інтелектуальні передумови до узагальнення, класифікації та аналізу [33].

Перший рік життя має критичне значення для становлення сенсорного досвіду, оскільки в цей період відбувається інтенсивне дозрівання сенсорних систем. Вплив на дитину здійснюють множинні стимули – зорові, слухові, дотикові, смакові та нюхові, які сприяють формуванню первинної системи координат для орієнтації у навколишньому середовищі. У ранньому віці домінують тактильні враження, що виникають у процесі маніпуляції з предметами – дитина торкається, обмацує, утримує та переміщує об'єкти, активно накопичуючи сенсорні дані щодо їхніх властивостей. Із часом вона починає розрізняти предмети за ознаками, що стало можливим завдяки диференціації в сенсорному досвіді [37].

Сенсорний досвід розглядається як складна когнітивна структура, яка включає не лише первинні враження, а й здатність до інтеграції, систематизації та застосування сенсорної інформації в нових ситуаціях. Це не просто сукупність відчуттів, а їх осмислений зв'язок із пізнавальними діями дитини. Саме через сенсорний досвід дитина формує здатність до об'єктивного відображення властивостей предметів, а також до розвитку таких навичок, як спостереження, аналіз, синтез, порівняння. Відтак сенсорне виховання – це не лише процес навчання розпізнаванню кольорів і форм, а цілеспрямоване збагачення сенсорного досвіду через багатовекторну стимуляцію чуттєвої сфери.

Особливої уваги вимагає завдання збагачення сенсорного досвіду, що є одним з ключових педагогічних пріоритетів у взаємодії з дітьми раннього віку. Це

передбачає створення предметно-розвивального середовища, в якому кожен об'єкт має потенціал викликати нові сенсорні враження та активізувати пізнавальну активність. Через постійну зміну об'єктів маніпуляції, урізноманітнення текстур, кольорів, форм і звучань відбувається збагачення сенсорного досвіду, який стає основою для ускладнення когнітивних дій. Водночас педагог має враховувати індивідуальні особливості сенсорного розвитку, зокрема переважаючий канал сприймання, швидкість обробки інформації, темп формування диференціації тощо.

На всіх етапах раннього віку спостерігається підвищена сенситивність дитини до впливів навколишнього світу, що робить цей період максимально сприятливим для цілеспрямованого збагачення сенсорного досвіду. Діяльнісна основа сенсорного пізнання дозволяє дитині не лише пасивно сприймати властивості об'єктів, а й активно їх досліджувати, порівнювати, маніпулювати ними, що зумовлює розвиток складніших форм мислення й мовлення. Таким чином, кожна нова сенсорна ситуація – це не просто джерело відчуттів, а передумова для формування нових знань, умінь і уявлень [31].

Усвідомлення сенсорних еталонів як результату систематичного накопичення й узагальнення сенсорного досвіду є тривалим, поступовим і складним когнітивним процесом, який не обмежується межами дошкільного дитинства. Сенсорні еталони – узагальнені образи властивостей об'єктів – формуються на основі різноманітних відчуттів, що виникають під час безпосередньої взаємодії з навколишнім світом. Освоєння таких еталонів передбачає багаторазове сприймання певної властивості, її зіставлення, порівняння та фіксацію у пам'яті як стійкої характеристики. Відтак сенсорний розвиток є не лише результатом біологічного дозрівання аналізаторних систем, а й наслідком свідомого збагачення сенсорного досвіду дитини в умовах освітньої взаємодії.

Сенсорний досвід у ранньому дитинстві виступає базою для всіх пізнавальних процесів – сприймання, уявлення, мислення, мовлення. Саме через практику сприймання дитина починає оволодівати основами логічного аналізу: порівнює, узагальнює, знаходить подібність і відмінність. Таким чином, сенсорний

досвід стає опорою для формування операційного мислення. Пізнання світу через органи чуття – це не лише реакція на подразники, а багаторівнева система переробки інформації, яка передбачає активну участь особистості у перетворенні відчуттів на знання. Тому повноцінне сенсорне сприйняття – це не лише результат фізіологічної активності аналізаторів, а продукт усвідомленого накопичення досвіду сприймання різноманітних характеристик об'єктів і явищ [28].

Роль батьків, як первинних посередників між дитиною і світом, у створенні якісного сенсорного середовища надзвичайно важлива. Вони виступають не лише ініціаторами, а й організаторами сенсорної взаємодії дитини з предметним середовищем. Успішне збагачення сенсорного досвіду залежить від того, наскільки багатим, динамічним і структурованим є середовище, у якому перебуває дитина. Важливо, щоб воно забезпечувало можливість вільної маніпуляції з об'єктами, стимулювало всі канали сприймання та сприяло формуванню у дитини здатності до диференційованого аналізу властивостей предметів. Систематичне занурення у нові сенсорні ситуації дозволяє дитині накопичувати досвід, який пізніше трансформується в узагальнені уявлення – сенсорні еталони.

У практиці дошкільного виховання необхідно грамотно відбирати форми, методи та засоби взаємодії з дитиною з урахуванням необхідності збагачення її сенсорного досвіду. Одним із пріоритетів є введення дітей у процес пізнання еталонних властивостей – кольору, форми, величини, положення в просторі, текстури, запаху, смаку тощо. Знайомство з сенсорними еталонами має відбуватися поступово, з урахуванням індивідуального темпу розвитку кожної дитини, і супроводжуватись повторюваними маніпуляціями з об'єктами, які забезпечують сталість вражень. Саме таке збагачення сенсорного досвіду закладає основу для його свідомого використання в майбутньому.

Сенсорний розвиток дітей раннього віку умовно поділяється на кілька етапів, що відповідають специфіці вікових особливостей дитини. Початковий етап передбачає ознайомлення з сенсорними еталонами та формування первинних уявлень про властивості предметів. На цьому етапі важливим є не стільки

називання еталонів, скільки формування сталого сенсорного досвіду їх розпізнавання та співвіднесення. Так, дитина починає розрізняти основні кольори, геометричні фігури, величини об'єктів на основі багаторазового зорового, тактильного, слухового, нюхового й смакового контакту з різноманітними об'єктами [19].

Наголос на ігровій діяльності як провідному засобі збагачення сенсорного досвіду є надзвичайно важливим. Саме через гру дитина має змогу повторювати, варіювати та ускладнювати дії з предметами, що сприяє закріпленню відчуттів і формуванню стійких сенсорних уявлень. Наприклад, гра з конструктором, пірамідкою, мозаїкою дозволяє вивчати форму, розмір і колір у динамічному контексті; ліплення з пластиліну – осмислювати просторові співвідношення; робота з шумовими іграшками – вдосконалювати слуховий аналіз. Усі ці види діяльності сприяють тому, що сенсорний досвід не залишається фрагментарним, а інтегрується в систему об'єктивних уявлень про навколишній світ.

Збагачення сенсорного досвіду відбувається і через продуктивні види діяльності – малювання, аплікацію, конструювання. Ці форми передбачають активне використання наявного сенсорного досвіду та його ускладнення: дитина навчається обирати кольори, порівнювати розміри, розташовувати об'єкти у просторі відповідно до задуму. Таке осмислене маніпулювання еталонними характеристиками предметів дає змогу не лише розвивати сенсорні здібності, а й готувати дитину до логічного мислення, мовленнєвого оперування категоріями кольору, форми, величини, інтенсивності тощо.

У цьому процесі важливою залишається роль дорослого як фасилітатора сенсорного досвіду. Педагог або батько має спрямовувати діяльність дитини, розширювати її сенсорний досвід шляхом демонстрації нових еталонів, стимулювання до порівняння та узагальнення, введення нових назв. У процесі діалогу з дорослим дитина вчиться вербалізувати сенсорні враження, що сприяє формуванню чуттєво-мовленнєвої єдності – передумови для майбутньої когнітивної діяльності.

У формуванні сенсорного досвіду дітей раннього віку важливе значення має систематичне ознайомлення з базовими сенсорними еталонами, зокрема з геометричними формами та кольорами. Цей процес відбувається переважно у форматі активної продуктивної діяльності, коли дитина взаємодіє з предметами, що є носіями тих чи інших сенсорних характеристик. Під час малювання, ліплення, конструювання чи гри з мозаїкою дитина вивчає структуру об'єктів, їхню форму, розміри, кольори, текстуру. Збагачення сенсорного досвіду відбувається завдяки безпосередньому маніпулюванню матеріалом, під час якого відчуття перетворюються на усвідомлені уявлення. Особлива роль у цьому процесі належить дорослим, які спрямовують увагу дитини на певні властивості, демонструють зразки, озвучують назви, створюють сенсорно збагачене середовище.

Набуття сенсорного досвіду не обов'язково вимагає спеціалізованого навчання, адже діти інтенсивно засвоюють сенсорні еталони в процесі щоденної продуктивної діяльності. Зокрема, коли дитина намагається відтворити знайомий об'єкт у малюнку або побудувати щось із конструктора, вона активно аналізує властивості матеріалу та співвідносить їх із образами з пам'яті. У такий спосіб формується точне уявлення про параметри об'єктів: кольори, розміри, просторові співвідношення. Постійне порівняння, узагальнення та оцінювання сприяє збагаченню сенсорного досвіду дитини, формуванню здатності розрізняти тонкі відтінки кольору, незначні зміни форми чи текстури.

Однак у разі відсутності спеціально організованих умов діти часто обмежуються найбільш поширеними сенсорними еталонами, зокрема колами, квадратами, червоним або синім кольором, і не виходять за межі звичних вражень. Це зумовлює фрагментарність сенсорного досвіду, бідність уявлень та нечіткість диференціації властивостей предметів. Щоб уникнути такого обмеження, необхідно цілеспрямовано розширювати репертуар сенсорних стимулів, вводити нові об'єкти для спостереження, ускладнювати завдання, збагачувати мовлення

назвами менш звичних форм, кольорів, запахів, смаків. Такий підхід дозволяє забезпечити більш точне, деталізоване та гнучке сприймання [14].

Засвоєння співвідношень величини між предметами становить одну з найважливіших ділянок сенсорного розвитку, що вимагає спеціального збагачення сенсорного досвіду. Діти починають використовувати поняття «великий», «малий», «більший», «менший» на основі багаторазових практичних ситуацій порівняння. Спочатку це стосується лише двох об'єктів, а в подальшому включає складніші операції з трьома та більше елементами, які дозволяють встановити повну ієрархію за розміром. Сенсорний досвід, збагачений подібними вправами, сприяє точнішому мисленню та готує дитину до майбутнього логічного навчання.

Важливим компонентом сенсорного розвитку є процес впізнавання об'єктів – складна діяльність, пов'язана з пам'яттю, мисленням і мовленням. Дитина не лише сприймає окремі властивості, а й співвідносить їх із раніше набутими образами, робить висновки, називає об'єкти. Сенсорний досвід у цьому контексті виконує функцію бази для ідентифікації, категоризації та вербалізації. Осмисленість сенсорного сприйняття залежить від того, наскільки багатим і структурованим є набутий досвід: чим більше варіативних ситуацій пережила дитина, тим ширші її уявлення і точніше вона розуміє предметну дійсність.

Ефективним засобом стимулювання сенсорного досвіду є освітні взаємодії, які передбачають активне використання уяви: малювання, ліплення, конструювання, сюжетно-рольова гра. Ці види діяльності вимагають від дитини не лише репродуктивного, а й творчого використання сенсорного матеріалу: вона уявляє предмет, добирає кольори, моделює просторові відносини. Таким чином, сенсорний досвід збагачується, переходить із рівня пасивного враження до рівня свідомого інструменту пізнання [28].

Фізична активність також є вагомим чинником збагачення сенсорного досвіду. Під час рухливих ігор діти мають змогу орієнтуватися у просторі, визначати відстані, порівнювати розміри об'єктів, реагувати на звуки. Усе це

сприяє координації, точному оцінюванню просторових параметрів, закріпленню сенсорних уявлень у динамічному контексті.

Особливе значення має розвиток предметної діяльності, що передбачає функціональне використання предметів. Дитина вчиться розрізняти властивості, які є значущими для практичної дії: наприклад, розуміє, що ложка для дорослого не підходить для самостійного вживання їжі, або що м'яка іграшка не придатна для побудови вежі. Сенсорний досвід, що набувається у таких контекстах, є найбільш стійким і функціонально цінним, оскільки закріплюється через результативність дії.

Процес співвіднесення об'єктів за сенсорними ознаками – кольором, формою, розміром – активно розвивається у ранньому віці. Спочатку дитина діє під керівництвом дорослого, використовуючи підказки, однак поступово сенсорні зразки закріплюються в пам'яті, і дитина починає самостійно порівнювати нові об'єкти із вже відомими. Так, трикутні предмети вона може асоціювати з дахом, червоні – з помідором, що свідчить про розвиток чуттєвої уяви на основі накопиченого сенсорного досвіду [14].

З віком маніпуляції з об'єктами ускладнюються. Дитина починає брати до уваги не лише одну, а кілька характеристик одночасно, порівнювати їх у комплексі, робити висновки. Її сенсорне сприймання набуває гнучкості, багатовимірності, що є ознакою високого рівня сенсорного досвіду.

Не менш важливою складовою сенсорного розвитку є мовлення. У процесі комунікації дитина оволодіває фонематичним слухом, розрізняє звуки рідної мови, вчиться називати властивості об'єктів, що вона сприймає. Сенсорний досвід, підкріплений мовленнєвими позначеннями, стає структурованішим і стійкішим. До кінця другого року життя дитина спроможна впевнено і точно описувати побачене, почуте чи відчуте, що є передумовою формування повноцінної пізнавальної діяльності.

Сенсорний розвиток у віці 1–3 роки є критично важливим для становлення когнітивних і комунікативних функцій дитини. У цей період сенсорний досвід

збагачується через постійне пізнання властивостей предметів і явищ – кольору, форми, розміру, звуку, смаку, запаху. Ретельно організоване освітнє середовище та варіативні форми діяльності забезпечують ефективне накопичення цього досвіду.

Отже, збагачення сенсорного досвіду є необхідною умовою для формування більш складних уявлень про світ, розвитку логічного мислення, мовлення і комунікації. Через гру, мистецтво, рухову і предметну діяльність дитина засвоює структуру навколишнього середовища, навчається орієнтуватися в ньому, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та взаємодіяти з іншими. Сенсорний досвід виступає не лише фундаментом пізнання, а й інструментом соціалізації та самовираження дитини.

1.3. Маніпуляції з природним матеріалом як засіб збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя

Сенсорний розвиток є однією з основних ліній психофізичного становлення дитини раннього віку. Упродовж другого року життя дитина активно пізнає навколишній світ, і цей процес здійснюється переважно через органи чуття. Саме на цьому етапі відбувається інтенсивне формування сенсорних еталонів – уявлень про колір, форму, величину, температуру, текстуру та інші властивості предметів. Одним із ефективних способів збагачення сенсорного досвіду є включення природних матеріалів у процес дитячої діяльності. Природні об'єкти викликають живий інтерес, емоційний відгук, бажання торкатися, взаємодіяти, досліджувати. Саме через маніпуляції з природним матеріалом дитина набуває нових знань та вмінь, необхідних для всебічного розвитку [14].

Природні матеріали – це об'єкти та речовини природного походження, що зберегли свої фізичні властивості і не зазнали істотної техногенної обробки. До них відносять пісок, воду, каміння, шишки, гілочки, листя, жолуді, плоди, квіти, ґрунт, глину, сніг, лід та інші компоненти довкілля. Вони мають багатий спектр сенсорних характеристик – колір, запах, смак, температуру, текстуру, вагу, звук при контакті.

На відміну від штучних іграшок, природні матеріали відзначаються змінністю, варіативністю, неповторністю, що робить процес пізнання більш живим і захопливим. Важливо, що взаємодія з ними відбувається у контексті реального світу, з урахуванням сезонності, погодних умов, особливостей довкілля. Це забезпечує природну включеність дитини у навколишнє середовище та сприяє розвитку екологічної чутливості.

Маніпуляції – це активні дії дитини з предметами, спрямовані на вивчення їхніх властивостей шляхом дотику, стискання, кидання, м'яття, пересипання, надавлювання, розтирання, перекочування тощо. У дітей другого року життя маніпуляції є провідною формою предметної діяльності, у межах якої вони оволодівають першими способами дослідження світу. Такі дії не лише стимулюють розвиток дрібної моторики, координації рухів, але й сприяють пізнанню причинно-наслідкових зв'язків. Завдяки багаторазовому повторенню маніпуляцій діти починають порівнювати, класифікувати, робити елементарні узагальнення. Важливо, що маніпулятивна діяльність за своєю суттю відкрита, ігрова, експериментальна, що відповідає природі раннього дитинства. Через маніпуляції формується основа для подальшого розвитку мислення та мовлення [37].

Для ефективного впровадження маніпуляцій із природними матеріалами в сенсорний розвиток дітей другого року життя необхідно створити цілісну систему педагогічних умов, що забезпечують безпечну, змістовну та індивідуально орієнтовану діяльність. Такі умови дозволяють не лише урізноманітнити сенсорний досвід, а й зробити його педагогічно значущим і психічно комфортним для дитини. Відсутність продуманих умов може знизити ефективність сенсорної діяльності або навіть викликати страх, тривогу чи втрату інтересу до пізнання.

Першою необхідною умовою є ретельний добір природних матеріалів, що відповідають віковим особливостям дітей другого року життя, їхнім пізнавальним потребам та сенсорним можливостям. Природні об'єкти мають бути нетоксичними, екологічно чистими, гіпоалергенними, приємними на дотик, не мати небезпечних елементів (гострих країв, надто дрібних частинок тощо). Окрім безпеки, важливим

критерієм є багатство сенсорних характеристик: наприклад, гілочка може бути тверда або гнучка, шишка – колюча або м'яка, камінець – гладкий або зернистий. Матеріали добираються не лише за типом (сипучі, тверді, рідкі), але й за функціональністю – наскільки вони провокують до дії, викликають інтерес, надають можливість порівняння.

Добір матеріалів має враховувати і тематику освітніх взаємодій, сезонність, культурний контекст середовища. Восени це можуть бути різнокольорові листочки, жолуді, насіння, взимку – сніг, гілки хвойних дерев, лід; навесні – бруньки, трава, квіти; влітку – пісок, глина, камінці. Таке включення сезонних елементів формує у дітей розуміння природних циклів, сприяє орієнтації в навколишньому середовищі. Окрім того, повторне використання одного й того самого матеріалу в різних умовах (наприклад, сухий і мокрий пісок) дає змогу дитині зіставляти властивості та робити елементарні узагальнення.

Другою важливою умовою є створення організованого сенсорного середовища, яке стимулює дитину до самостійної діяльності. Сенсорне середовище має бути безпечним, структурованим, естетично привабливим і постійно оновлюваним. Важливо забезпечити поділ простору на тематичні зони: зона сипучих матеріалів (пісок, крупи, земля), зона води, зона твердих матеріалів (камінці, шишки, деревина), зона м'яких об'єктів (мох, трава, квіти), сезонна зона. У кожній зоні повинні бути передбачені відповідні інструменти: лопатки, ложки, лійки, сита, щітки, ємності різних розмірів.

Середовище має не тільки відповідати гігієнічним нормам, а й бути привабливим з точки зору дитини. Для цього використовуються натуральні кольори, природне освітлення, доступні для дотику елементи. Матеріали мають бути розміщені на рівні очей і рук дитини, у прозорих або відкритих контейнерах, з можливістю легкого повернення на місце. Наявність різних варіантів для вибору дозволяє кожній дитині проявити індивідуальні уподобання, а зміна експозиції (наприклад, щотижнева ротація матеріалів) підтримує стійкий інтерес [45].

Третьою педагогічною умовою є забезпечення свободи сенсорного дослідження з боку дитини за підтримки дорослого. Педагог має бути спостерігачем і фасилітатором, а не контролером. Його роль полягає у створенні передумов для сенсорного відкриття: показати можливий спосіб дії, поставити запитання, емоційно підтримати спробу дитини. Це дозволяє дитині не лише механічно відтворювати маніпуляції, а й глибоко відчувати кожне відчуття, порівняти його з попередніми враженнями, висловити власне ставлення.

У процесі сенсорної діяльності педагог має використовувати відкриті фрази та питання, що стимулюють рефлексію та мовленнєву активність: «На що схожа ця поверхня?», «А якщо ти натиснеш сильніше, що буде?», «Який він – колючий чи гладенький?». Завдяки такій тактиці дитина не просто маніпулює, а осмислює свої дії, розвиває здатність до самоспостереження. Важливо також надавати дитині вибір: що взяти, з чим гратись, як довго досліджувати – це формує елементи автономії та впевненості у собі.

Четвертою умовою є інтеграція сенсорної діяльності в загальний контекст розвитку дитини, її включення в інші види активності. Сенсорні маніпуляції можна поєднувати з руховими іграми, художнім конструюванням, ліпленням, аплікацією, елементами театралізації чи розповідання історій. Наприклад, після дослідження кольорового листя можна скласти «осінню картину», придумати історію про «листочок-мандрівник», зіграти гру, де листя перетворюється на килим для казкового героя.

Зв'язок із мовленнєвою діяльністю є особливо важливим, адже опис властивостей матеріалів словами («шершаве», «легке», «пахне хвойно») формує активний словник дитини, допомагає називати й усвідомлювати власні відчуття. Інтеграція сенсорного досвіду в образотворчу діяльність сприяє розвитку творчої уяви, емоційного вираження, художнього сприймання. Таким чином, сенсорна активність перестає бути ізольованою й набуває цілісного розвивального значення.

П'ятою педагогічною умовою є взаємодія з сім'єю та систематичність використання природних матеріалів. Залучення батьків до процесу сенсорного

розвитку дітей підсилює ефективність педагогічного впливу. Спільні прогулянки, збирання природних матеріалів, використання їх у домашніх іграх розширюють коло сенсорних вражень і сприяють безперервності розвитку. Систематичне використання природного матеріалу в дошкільному закладі та вдома створює оптимальні умови для накопичення сенсорного досвіду та забезпечує сталість результатів.

Сенсорний осередок – це спеціально організований простір у груповій кімнаті або на відкритому повітрі, що забезпечує умови для цілеспрямованого збагачення сенсорного досвіду дітей раннього віку. Основне призначення такого осередку – стимулювати активну взаємодію з об'єктами, які впливають на дотик, зір, слух, нюх і, за можливості, смак. Через багатоканальну сенсорну стимуляцію діти формують уявлення про фізичні властивості предметів, покращують координацію, розширюють словниковий запас. Саме в межах сенсорного осередку дитина отримує перші дослідження навколишнього світу на рівні органів чуття, що є основою пізнавального розвитку. Ретельно організований осередок не лише задовольняє природну допитливість, а й є потужним засобом профілактики сенсорної депривації. У ньому дитина відчуває себе дослідником, який самостійно відкриває нові якості предметів і явищ.

Зміст сенсорного осередку має бути продуманим, різноманітним і змінним. Серед основних елементів – лотки з піском, крупами, глиною; ємності з водою; мішечки зі шишками, жолудями, квасолею; коробки з листям, травою, гілочками. Також використовуються тактильні панелі, сенсорні доріжки, прозорі склянки з кольоровим льодом або камінцями, баночки з ароматичними травами. Важливо забезпечити можливість відкритого доступу: усі об'єкти мають бути розташовані на рівні очей і рук дитини, безпечні для торкання, легко доступні та зручні для зворотного повернення на місце. Середовище має спонукати до дії без інструкції, викликати бажання дослідити матеріал на дотик, подивитися, послухати чи понюхати. Структура осередку має забезпечувати не лише багатство вражень, а й

певний порядок – щоб дитина могла орієнтуватися у просторі й почуватися впевнено [34].

Важливо, щоб сенсорний осередок був естетично привабливим. Колірна гама повинна бути природною, гармонійною, не перенасиченою – це сприяє зосередженості й відчуттю безпеки. Оформлення має бути спокійним, продуманим: варто уникати випадкового нагромадження предметів або надмірної стимуляції. Кожен елемент повинен мати своє місце й логічну функцію. Зовнішній вигляд матеріалів теж має значення: вони мають бути чистими, охайними, приємними для зору й дотику. Залучення дітей до прикрашання осередку (наприклад, збирання природних матеріалів під час прогулянок) посилює емоційний зв'язок із простором і підвищує інтерес до діяльності.

Однією з ключових вимог до сенсорного осередку є його безпечність. Усі предмети мають бути перевірені на наявність гострих країв, дрібних елементів, алергенних речовин, нестійких конструкцій. Педагог несе відповідальність за щоденну перевірку матеріалів і заміну пошкоджених або непридатних. У процесі користування осередком дорослий має бути поруч – не для контролю, а для підтримки, пояснення й ненав'язливого супроводу. Водночас простір має бути максимально самостійно освоюваним – дитина має мати змогу вільно діяти, не чекаючи вказівок. Саме безпечність у поєднанні з автономією забезпечує високий рівень сенсорної активності [35].

Змінність і оновлення – ще одна важлива характеристика сенсорного осередку. Діти швидко звикають до одних і тих самих предметів, тому матеріали потрібно періодично змінювати, додаючи нові об'єкти, текстури, кольори, запахи. Наприклад, щотижня можна оновлювати природні матеріали відповідно до пори року: восени – листя, насіння, каштани; взимку – гілочки, лід, хвоя; навесні – бруньки, квіти, вода; влітку – пісок, каміння, трава. Зміна експозиції не лише оновлює інтерес, а й дає можливість зіставляти властивості предметів у різних станах: сухе/мокре, тепле/холодне, ціле/розсипане. Це створює умови для елементарного аналізу, порівняння, логічних суджень.

Окрему увагу слід приділити організації сенсорного осередку на відкритому повітрі. Простір дворика чи природного середовища дає змогу розширити спектр природних матеріалів, включити реальні природні процеси (вітер, світло, тінь, дощ, сніг) як активні сенсорні стимули. Тут дитина може торкатися землі, бігати по траві, досліджувати калюжі, слухати спів птахів або шелест листя. Осередки на вулиці мають бути мобільними або пристосованими до умов погоди, але їх наявність є надзвичайно важливою для формування цілісного сенсорного образу світу. Перебування на свіжому повітрі також позитивно впливає на загальне самопочуття дитини, зміцнює імунітет і знижує рівень напруги.

Сенсорний осередок виконує не лише розвивальну, а й діагностичну функцію. Спостерігаючи за тим, які матеріали обирає дитина, з чим взаємодіє найдовше, як змінюється характер її дій, педагог може отримати важливу інформацію про рівень розвитку сенсорної сфери, мовлення, емоційної чутливості, самостійності. Осередок стає своєрідним «полем для спостереження», де педагог може бачити, як змінюється дитина в динаміці, як вона набуває впевненості, обирає стратегії дослідження. Важливо фіксувати ці спостереження, щоб індивідуалізувати подальші форми взаємодії з дітьми [36].

Ефективність сенсорного осередку залежить і від атмосфери, яка в ньому панує. Якщо дитина відчуває тиск, оцінювання чи поспіх, вона припиняє дослідження або переходить до механічних дій. Натомість доброзичлива, заохочувальна атмосфера довіри та інтересу з боку дорослого створює психологічну безпеку. Саме в такому середовищі дитина розкриває свою спонтанність, чутливість, активність, здатність до спостереження. Задача педагога – бути співучасником гри, дослідником поруч, а не контролером чи оцінювачем.

Нарешті, сенсорний осередок сприяє розвитку саморегуляції та зосередженості. Під час роботи з природними матеріалами дитина вчиться концентрувати увагу, діяти послідовно, завершувати почате, орієнтуватися в просторі. Сенсорна діяльність заспокоює, врівноважує, допомагає переключитись після активних ігор або переживань. Тому сенсорний осередок може виконувати і

терапевтичну функцію – бути місцем відновлення емоційного балансу, зниження збудження, стимулювання внутрішньої організованості.

Таким чином, сенсорний осередок є надзвичайно важливим елементом розвивального середовища в закладах дошкільної освіти. Його правильна організація забезпечує не лише збагачення сенсорного досвіду, а й комплексний вплив на загальний розвиток дитини. Це простір, де через найпростіші взаємодії з природними матеріалами дитина здійснює перші кроки у пізнанні світу – глибоко, емоційно, зосереджено й творчо.

Серед найбільш поширених і ефективних маніпуляцій у роботі з природними матеріалами є дії з сипучими речовинами, такими як пісок, крупи, насіння. Пересипання піску з однієї ємності в іншу, насипання ложечкою у формочки, відчуття піску на долоні – усе це формує тактильну чутливість і вміння керувати рухами пальців. Водночас дитина спостерігає зміну стану речовини, її властивості у сухому та вологому вигляді, можливість формувати з неї фігури чи доріжки. Додатковий сенсорний ефект створює звук: шелест круп чи сипання піску викликає інтерес до слухових відчуттів. Такі дії можна легко організувати як у приміщенні, так і на прогулянці [30].

Не менш цінними для сенсорного розвитку є маніпуляції з водою. Вода є універсальним природним матеріалом, що активно впливає на зорові, дотикові, температурні та слухові відчуття. Діти другого року життя із захопленням переливають воду з посудини в посудину, спостерігають за бульбашками, пробують занурювати предмети і з'ясовувати, які з них тонуть або плавають. Контраст температур (тепла і прохолодна вода), спостереження за зміною кольору води при додаванні фарби, зміна її кількості та ваги – усе це створює основу для формування елементарних наукових уявлень. Окрім цього, взаємодія з водою має заспокійливий ефект і сприяє стабілізації емоційного стану [32].

Тверді природні матеріали – камінці, шишки, жолуді, гілочки – відкривають безмежні можливості для сенсорної гри та дослідження. Їх можна перекочувати, сортувати за розміром і формою, порівнювати за текстурою. Наприклад, шишки

бувають довгі й короткі, м'які та колючі, соснові та ялинові, і дитина навчається бачити відмінності, навіть якщо ще не може їх вербалізувати. Камінці мають різну вагу, колір, структуру поверхні – їх можна складати у візерунки або опускати у воду, спостерігаючи за зміною вигляду. Такі дії розвивають не лише сенсорні навички, а й зорово-просторове мислення.

Окрему категорію становлять м'які природні матеріали, зокрема листя, трава, мох, пелюстки. Вони приємні на дотик, мають запах, іноді навіть смак (як-от м'ята), їх можна м'яти, розтирати, стискати, прикладати до обличчя. Під час таких маніпуляцій активізуються зони мозку, що відповідають за емоційну сферу. Дитина вчиться не лише відчувати, а й описувати власні враження: «пахне», «шурхо́че», «м'яке», «зелене». Спостереження за змінами листя восени – ще й спосіб ознайомлення з циклами природи [37].

Дуже корисними є маніпуляції з сезонними природними об'єктами. Узимку це може бути сніг, лід, соснова хвоя, взимку – вода з льодом; навесні – бруньки, квіти, тала вода; влітку – трава, пісок, сонячне світло; восени – листя, жолуді, дощова вода. Сезонні зміни природного матеріалу формують у дитини чутливість до плину часу, розширюють сенсорний досвід за рахунок новизни відчуттів. Наприклад, гра зі снігом – це не лише холод, а й можливість ліпити, спостерігати за таненням, слухати скрип під ногами. А дотик до льоду викликає подив, змішані емоції, і потребує нової адаптації дії.

Крім маніпуляцій, важливим компонентом сенсорного розвитку є емоційне супроводження дії та її названня. Коли дитина, наприклад, тримає в руці шорстку шишку і водночас чує від дорослого: «Це шорстка шишка, бачиш, вона колеться», – відбувається зв'язування відчуття з мовленнєвим образом. Це сприяє розширенню словникового запасу, розвитку внутрішнього мовлення, формуванню категорій. Опис дії та вражень дитиною («мокре», «липке», «шипить») є першим кроком до саморефлексії та мисленнєвої активності [37].

У процесі маніпуляцій із природним матеріалом дитина не лише досліджує світ, а й вчиться взаємодіяти з ним – обережно, цікаво, цілеспрямовано. У цьому

процесі важливою є роль педагога як тонкого модератора й співучасника діяльності. Однією з ефективних педагогічних стратегій є ненав'язливе моделювання прикладу дії. Замість інструкції «зроби так», дорослий може показати, як можна м'яко натиснути на мох, обережно пересипати пісок або торкнутись шишки. Це пробуджує інтерес і викликає бажання наслідувати, не порушуючи автономії дитини [14].

Ще одна стратегія – підтримка емоційного контакту та зворотного зв'язку. Дорослий повинен бути уважним до реакцій дитини: чи не лякає її матеріал, чи не викликає він відрази, чи викликає здивування, задоволення, інтерес. Вербалізація почуттів дитини допомагає їй самій усвідомлювати свої враження: «Тобі подобається, як шурхотить листячко, так?», «О, здалося холодно – це лід». Такі фрази закріплюють відчуття і сприяють розвитку емоційного інтелекту [38].

Важливою є й стратегія створення проблемної ситуації або провокації до дослідження. Наприклад, педагог може поставити запитання: «А що буде, якщо покласти камінчик у воду?», «Як ти думаєш, ця гілочка тверда чи гнучка?». Це стимулює мислення, гіпотезу, перевірку і, зрештою, новий сенсорний досвід. Таким чином, маніпуляція перестає бути автоматичною – вона наповнюється внутрішнім змістом.

Однією з форм підтримки є також спільна діяльність дитини з дорослим чи іншими дітьми. У процесі спільної гри діти наслідують одне одного, виникає елемент соціального контакту, з'являються перші спроби домовленості, чергування дій, коментування. Такі ситуації важливі для інтеграції сенсорного досвіду в комунікативну й соціальну практику дитини. Крім того, спільна діяльність дозволяє дорослому помітити індивідуальні особливості дитини, її сильні сторони, сенсорні уподобання, чутливість [14].

Усе вищенаведене дозволяє стверджувати, що маніпуляції з природними матеріалами – це не випадкові ігри чи допоміжні вправи, а повноцінний педагогічний інструмент. Вони сприяють становленню дитини як суб'єкта пізнання, пробуджують її внутрішній інтерес до світу, розвивають здатність до

концентрації, розрізнення, аналізу. Крім того, саме через маніпуляцію дитина отримує початкові уявлення про закони природи: зміна стану речовини, залежність результату від зусилля, різницю між легким і важким, гарячим і холодним, сухим і вологим [25].

Варто наголосити, що сенсорний розвиток неможливо здійснювати штучно або формально. Він має відбуватись у контексті цілісного досвіду дитини – коли кожне торкання, звук, запах чи візуальна властивість стають частиною її особистої історії пізнання. Природні матеріали, завдяки своїй автентичності, мінливості та багатству, дозволяють забезпечити таке проживання досвіду. Тому їхнє активне включення в діяльність дітей другого року життя є не лише методично виправданим, а й концептуально необхідним [14].

З педагогічної точки зору, застосування природних матеріалів потребує гнучкого підходу, поваги до індивідуального ритму дитини, забезпечення психологічної безпеки. Дорослий має бути не лише постачальником матеріалу, а й співучасником відкриття, свідком дива, яке відбувається щоразу, коли дитина торкається живого, природного, справжнього. У такому підході сенсорний розвиток перестає бути вправою і стає справжнім пізнанням – повним, емоційним, тілесним.

Отже, маніпуляції з природним матеріалом є важливою складовою сенсорного розвитку дітей другого року життя. Вони сприяють формуванню первинних уявлень про світ, розвитку органів чуття, удосконаленню моторики, пізнавальної активності, мовлення та емоційної сфери. За умови належної організації сенсорного осередку, педагогічної підтримки та методичної доцільності, природні матеріали стають основою для глибокого й цілісного розвитку дитини в гармонії з довкіллям.

Висновки до першого розділу

У процесі аналізу науково-педагогічної літератури було з'ясовано, що проблема сенсорного розвитку дітей раннього віку є предметом пильної уваги як

вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Дослідники наголошують, що сенсорне виховання виступає фундаментом не лише для пізнавального розвитку дитини, але й для становлення її особистості, формування логічного мислення, уявлень про світ, розвитку мовлення, пам'яті, емоційної сфери. Сенсорна сфера у ранньому віці надзвичайно чутлива до педагогічних впливів, що підтверджується численними експериментальними дослідженнями.

Класики педагогіки (Я. А. Коменський, Ф. Фребель, М. Монтессорі, С. Русова) та сучасні вчені (З. Дорошенко, К. Крутій, Ю. Малікова, О. Тарасова та ін.) підкреслюють необхідність системного підходу до сенсорного виховання, що передбачає цілеспрямоване збагачення сенсорного досвіду дитини. Актуальними є дослідження, у яких сенсорне виховання розглядається як механізм інтеграції відчуттів, мислення та мовлення дитини. Загалом, сенсорний розвиток визнається базовою умовою для успішної адаптації дитини до навчальної діяльності та соціальної взаємодії у старшому дошкільному та молодшому шкільному віці.

Особливості сенсорного розвитку дітей раннього віку полягають у високій чутливості до чуттєвих стимулів, провідній ролі предметно-практичної діяльності та тісному зв'язку сенсорного досвіду з мовленням і мисленням. У період другого року життя активно формуються перцептивні дії, розвиваються основи диференціації властивостей предметів (колір, форма, розмір, текстура, температура, запах тощо), відбувається накопичення первинного сенсорного досвіду. Це забезпечує поступове опанування сенсорних еталонів, які згодом стають інструментами пізнавальної діяльності.

Збагачення сенсорного досвіду має відбуватися в умовах багатого, змінного, безпечного предметного середовища, де дитина може вільно діяти, досліджувати, експериментувати. Сенсорний розвиток тісно пов'язаний з емоційним станом дитини: позитивні враження, здивування, радість відкриття створюють сприятливі умови для активного пізнання. Водночас педагогу важливо враховувати індивідуальний сенсорний профіль дитини, її переваги в сприйманні, рівень мовленнєвого розвитку та темп пізнавальної діяльності. Саме комплексне

врахування цих особливостей дозволяє реалізувати принципи особистісно орієнтованої дошкільної освіти.

Маніпуляції з природними матеріалами виступають потужним засобом збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя. Природні об'єкти мають виразні фізичні властивості, змінні стани, сезонний характер, що створює безмежне поле для сенсорного дослідження. Пісок, глина, вода, листя, камінці, шишки, мох, сніг тощо стимулюють зорові, тактильні, температурні, нюхові та слухові відчуття. У процесі маніпуляцій дитина активно порівнює, розрізняє, класифікує, формулює первинні уявлення про фізичні якості предметів. Такі дії сприяють також розвитку мовлення – через необхідність озвучувати відчуття, називати якості, описувати процес і результат взаємодії.

Ефективність використання природного матеріалу у сенсорному розвитку значною мірою залежить від педагогічних умов, серед яких ключовими є: добір безпечних і багатофункціональних матеріалів; створення сенсорного осередку; підтримка вільної дослідницької діяльності; інтеграція сенсорної взаємодії з іншими формами освітньої взаємодії. Важливою педагогічною стратегією є створення емоційно безпечної атмосфери, де дитина може вільно досліджувати, дивуватися, помилятися і повторювати. Отже, маніпуляції з природними матеріалами не лише збагачують сенсорний досвід, а й формують у дитини дослідницьку позицію щодо світу, розвивають мовлення, пізнавальну активність, емоційну чутливість.

РОЗДІЛ 2. ЗБАГАЧЕННЯ СЕНСОРНОГО ДОСВІДУ ДІТЕЙ ДРУГОГО РОКУ ЖИТТЯ ЗАСОБАМИ МАНІПУЛЯЦІЇ З ПРИРОДНИМ МАТЕРІАЛОМ

2.1. Обґрунтування педагогічних умов збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя засобами маніпуляції з природним матеріалом

На основі теоретичного аналізу проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку, здійсненого у першому розділі, та з урахуванням сучасних вимог дошкільної педагогіки, у цьому параграфі обґрунтовуються педагогічні умови, що забезпечують ефективне збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя засобами маніпуляції з природними матеріалами. Зазначені умови будуть реалізовані в експериментальній частині дослідження, що відбуватиметься на базі ЗДО «Вулик» м. Бровари, у групі з 15 дітей віком 1,5–2 роки.

1. *Ретельний добір природних матеріалів.* Необхідною умовою є відбір безпечних та різноманітних природних матеріалів, що відповідають віковим особливостям і сенсорним можливостям дітей другого року життя. Природні об'єкти (пісок, глина, камінці, шишки, листя, вода, сніг тощо) відзначаються багатством сенсорних характеристик – кольору, запаху, температури, текстури, ваги, звуку під час взаємодії. Класичні та сучасні концепції сенсорного виховання (Т. Богдан, Т. Бубон, В. Вертутіна, М. Монтессорі, С. Русова, В. Стрижак та ін.) наголошують, що засвоєння сенсорних еталонів відбувається на основі багатоканального сприймання й повторення відчуттів. Тому до використання відбираються лише ті матеріали, які є нетоксичними, екологічно чистими, гіпоалергенними й приємними на дотик. Варіативність властивостей матеріалів (тверді, сипучі, рідкі) дозволяє дітям порівнювати їх за щільністю, вагою, рухливістю та іншими параметрами. Важливим чинником добору є сезонність і культурний контекст довкілля.

2. *Організація сенсорного середовища та створення сенсорного осередку.* Важливою педагогічною умовою виступає створення спеціально

організованого сенсорного середовища – сенсорного осередку, де діти мають можливість вільно та безпечно маніпулювати природними матеріалами. Відповідно до рекомендацій сучасних науковців (Н. Гавриш, Н. Грама, З. Дорошенко, К. Крутій, Ю. Малікова та ін.), сенсорний осередок повинен бути структурованим, естетично привабливим, доступним. У ньому виділяють зони для сипучих, рідких, твердих і м'яких матеріалів, а також забезпечують інструменти для маніпуляцій (лопатки, ложки, посудини). Такий простір підтримує дослідницький інтерес дитини й сприяє формуванню уявлень про властивості предметів.

3. *Забезпечення свободи сенсорного дослідження за фасилітації дорослого.* Сенсорний розвиток ефективно здійснюється за умов надання дітям свободи у маніпуляціях із природними матеріалами та ненав'язливої допомоги дорослого. Педагог виконує функцію фасилітатора: демонструє можливі способи взаємодії, ставить відкрите запитання, емоційно підтримує, але не диктує алгоритму дії. Дитина ж самостійно досліджує властивості предметів, порівнює їх, робить елементарні висновки. Це сприяє розвитку самостійності, зосередженості та позитивного емоційного досвіду.

4. *Інтеграція сенсорної діяльності з іншими видами активності.* Сенсорні вправи та ігри доцільно поєднувати з рухливими іграми, сюжетно-рольовою грою, художнім конструюванням, аплікацією, театралізацією тощо. Така інтеграція стимулює мовленнєвий розвиток, уяву, мислення й забезпечує закріплення сенсорних еталонів у життєвих ситуаціях.

5. *Взаємодія з сім'єю та систематичність використання природних матеріалів.* Залучення батьків до процесу сенсорного розвитку дітей підсилює ефективність педагогічного впливу. Спільні прогулянки, збирання природних матеріалів, використання їх у домашніх іграх розширюють коло сенсорних вражень і сприяють безперервності розвитку. Систематичне використання природного матеріалу в дошкільному закладі та вдома створює оптимальні умови для накопичення сенсорного досвіду та забезпечує сталість результатів.

Констатувальний етап експериментального дослідження передбачав визначення початкового рівня сенсорного розвитку дітей другого року життя та створення емпіричної основи для подальшого формувального впливу. Вивчення стану сенсорного досвіду дітей здійснювалося з використанням комплексу ігрових методик із природним матеріалом, що відповідали віковим особливостям дітей та сприяли їхній природній дослідницькій активності.

Мета – виявити рівень сенсорного досвіду дітей другого року життя засобами маніпуляції з природними матеріалами.

Завдання констатувального етапу:

1. Визначити комплексну методику діагностики сенсорного розвитку дітей раннього віку на основі ігор і вправ з природними матеріалами.
2. Дослідити рівень розвитку зорового, слухового та тактильного сприймання дітей.
3. Визначити початкові показники сенсорної активності та дослідницької поведінки.
4. Сформувати емпіричну базу для подальшого порівняння результатів на формувальному етапі.

База дослідження: експеримент проводився на базі закладу дошкільної освіти «Вулик» м. Бровари. У дослідженні взяли участь 15 дітей віком від 1,5 до 2 років (одна група). Вибір цієї вікової категорії зумовлений тим, що саме на другому році життя відбувається інтенсивне накопичення сенсорних вражень, формуються первинні уявлення про властивості предметів та явищ, а маніпулятивна діяльність із природними об'єктами виступає провідним засобом пізнання.

Методи дослідження:

- педагогічне спостереження за дітьми під час сенсорних ігор і вправ;
- використання спеціально розробленого комплексу діагностичних ігор із природними матеріалами («Що в кошику?», «Слухай – знайди!», «Доріжки для ніжок», «Порівняй і знайди однакове», «Велике – маленьке») (див. додаток А);
- методи якісного й кількісного аналізу для інтерпретації отриманих даних.

Методичне забезпечення констатувального етапу ґрунтувалося на ігрових формах діяльності з використанням природного матеріалу, який є найбільш доступним та привабливим для дітей раннього віку. Кожна гра була спрямована на діагностику окремих сенсорних функцій – зорового, слухового й тактильного сприймання, а також на оцінювання здатності дітей до співвіднесення, порівняння та диференціації предметів.

З метою визначення ефективності впливу маніпуляцій з природним матеріалом на збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя, важливо на констатувальному етапі експерименту здійснити оцінювання початкового рівня сенсорного розвитку. Для цього застосовується трирівнева система, яка дозволяє диференціювати дітей за ступенем сформованості сенсорного досвіду відповідно до їхньої вікової норми та індивідуальних особливостей.

Високий рівень сенсорного розвитку характеризується активністю дитини у дослідженні предметів, зацікавленістю у взаємодії з різними видами природного матеріалу та здатністю до диференціації об'єктів за кількома сенсорними ознаками (форма, розмір, фактура, колір, температура, звук). Такі діти охоче долучаються до запропонованих ігор, самостійно ініціюють сенсорні маніпуляції, виявляють стійку увагу до процесу, здатні утримувати інтерес до дослідницької діяльності протягом кількох хвилин. Вони виявляють здатність до порівняння предметів і вербального або невербального вираження вражень (імітація звуків, жестів, міміки тощо).

Середній рівень сенсорного розвитку спостерігається у дітей, які беруть участь в ігровій діяльності за ініціативою дорослого, демонструючи вибірккову або епізодичну зацікавленість у предметах, що стимулюють органи чуття. Такі діти частково виконують дії за зразком, але рідко ініціюють нові дії самостійно. Їхні маніпуляції з предметами переважно обмежуються однією сенсорною характеристикою (наприклад, лише дотик або лише зорове сприймання). Увага нестійка, дослідницька активність потребує постійної підтримки з боку дорослого, результати виконання завдань часто залежать від зовнішньої мотивації.

Низький рівень сенсорного розвитку виявляється в низькій активності дитини щодо взаємодії з предметами, зокрема у випадках, коли вона відмовляється від участі в ігровій діяльності або швидко втрачає інтерес до неї. Такі діти не виявляють диференційованих реакцій на сенсорні властивості природного матеріалу, уникають дотиків до нових або незнайомих об'єктів, демонструють слабку реакцію на звукові чи тактильні подразники. В їхній поведінці переважає пасивність або уникнення, часто помітна потреба у фізичній підтримці дорослого для включення в процес. Маніпуляції мають рудиментарний характер, відсутня орієнтовно-дослідницька діяльність.

У процесі дослідження було проаналізовано різні аспекти сенсорного розвитку дітей раннього віку.

Емоційно-ціннісний аспект проявляється у позитивному ставленні дітей до різноманітних кольорів, форм і розмірів предметів, у їхній емоційній реакції на сенсорні властивості та здатності помічати й оцінювати відмінності між ними.

Поведінковий аспект відображається у здатності дітей впізнавати та розрізняти колір, форму й розмір предметів у реальному житті, визначати їх властивості, орієнтуватися не лише на зовнішній вигляд, а й на словесний опис дорослого. Важливими показниками є також уміння порівнювати предмети між собою, здійснювати перші узагальнення та групувати об'єкти за спільними властивостями.

Результати констатувального етапу експерименту представлено в таблиці 2.1.

Для визначення рівня сенсорного розвитку дітей другого року життя застосовано критерії:

- високий рівень – виконано 4–5 завдань;
- середній рівень – виконано 2–3 завдання;
- низький рівень – виконано 0–1 завдання.

Таблиця 2.1

Рівень сформованості сенсорних відчуттів дітей другого року життя (за результатами виконання ігор із природними матеріалами)

№	ПІБ дитини (умовно)	Вік	«Що в кошику?»	«Слухай – знайди!»	«Доріжки для ніжок»	«Порівняй і знайди однакове»	«Велике – маленьке»	Рівень
1	Анна К.	1 р. 6 м.	+	+	+	+	+	В
2	Марко П.	1 р. 7 м.	–	+	–	–	–	Н
3	Софія Л.	1 р. 8 м.	+	–	+	–	+	С
4	Данило С.	1 р. 9 м.	–	–	–	–	–	Н
5	Олена Б.	1 р. 6 м.	+	–	+	–	–	С
6	Назар Ч.	1 р. 10 м.	–	+	–	+	–	С
7	Іван Д.	1 р. 7 м.	–	–	–	–	–	Н
8	Катерина М.	1 р. 8 м.	+	–	+	–	–	С
9	Андрій Р.	1 р. 9 м.	–	–	–	–	–	Н
10	Дарина Т.	1 р. 7 м.	+	–	+	–	–	С
11	Максим О.	1 р. 6 м.	–	–	–	+	–	Н
12	Христина Г.	1 р. 10 м.	+	+	–	+	–	С
13	Павло Ю.	1 р. 9 м.	–	–	+	–	–	Н
14	Вікторія Ш.	1 р. 8 м.	+	–	–	–	–	Н
15	Артем Є.	1 р. 7 м.	–	+	–	–	–	Н

Узагальнені дані розміщено в таблиці 2.2 та на рисунку 2.1.

Таблиця 2.2

Розподіл дітей за рівнями сенсорного розвитку

Рівень сенсорного розвитку	Кількість дітей	% від загальної кількості
Високий	1	6,7 %
Середній	6	40,0 %
Низький	8	53,3 %

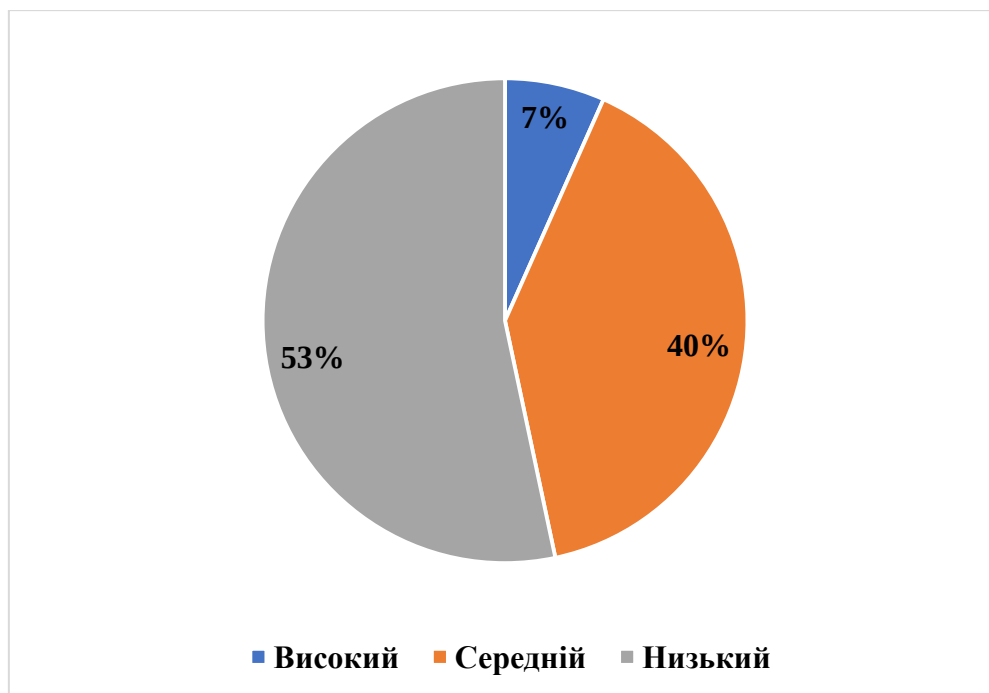

Рис. 2.1. Розподіл дітей за рівнями сенсорного розвитку (констатувальний етап експерименту)

Отримані результати, подані у таблицях 2.1 та 2.2, засвідчують, що рівень сенсорного розвитку дітей другого року життя у групі ЗДО «Вулик» є недостатнім.

- Лише 1 дитина (6,7%) продемонструвала високий рівень, що виражалось у здатності виконати всі завдання, виявити стійку увагу та активний інтерес до різних видів природного матеріалу. Така дитина самостійно здійснювала порівняння та диференціацію предметів, а її маніпуляції мали різноманітний і змістовний характер.

- 6 дітей (40,0%) виявили середній рівень. Вони виконали частину завдань, здебільшого за ініціативою дорослого, демонструючи вибірккову зацікавленість у дослідженні властивостей природних об'єктів. Їхні маніпуляції були обмежені однією сенсорною ознакою (наприклад, лише дотик або лише зорове сприймання), увага була нестійкою, а дослідницька активність потребувала стимуляції з боку вихователя.

- Найбільшу групу склали 8 дітей (53,3%), які показали низький рівень сенсорного розвитку. Для них характерна пасивність, швидка втрата інтересу до завдань, уникнення нових сенсорних стимулів та необхідність постійної підтримки

дорослого. Вони здебільшого не виконали або виконали мінімум завдань, що свідчить про обмежений сенсорний досвід.

Таким чином, констатувальний етап експерименту показав, що у групі переважають діти з низьким рівнем сенсорного розвитку. Це свідчить про потребу в систематичному педагогічному впливі, спрямованому на збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя шляхом використання природних матеріалів у спеціально організованій діяльності.

2.2. Реалізація педагогічних умов збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя засобами маніпуляції з природним матеріалом

На наступному етапі дослідження було проведено формувальний експеримент, під час якого сформульовані у першому розділі педагогічні умови були втілені на практиці під час взаємодії з групою дітей віком 1,5–2 роки у закладі дошкільної освіти «Вулик» м. Бровари. Реалізація кожної умови включала цілісний комплекс педагогічних заходів: добір і підготовку природних матеріалів, облаштування сенсорного середовища, забезпечення свободи дослідження за активної фасилітації дорослого, інтеграцію сенсорних вправ у різні види діяльності, а також взаємодію з родинами та систематичну роботу впродовж року. Сенсорні маніпуляції виступали головним засобом пізнання і водночас інструментом формування емоційно-ціннісного ставлення до природи, розвитку мовлення, мислення, моторики та творчої уяви.

Реалізацію програми збагачення сенсорного досвіду ми розпочали з докладного планування змісту природних матеріалів. На теоретичному рівні було обґрунтовано, що широке розмаїття фактур, кольорів, запахів та звуків стимулює розвиток аналізаторних систем і дозволяє дитині утворити стійкі сенсорні еталони. З практичного погляду це означало поєднання матеріалів різної агрегатної форми (тверді, сипучі, рідкі, напіврідкі), різної походження (мінеральні, рослинні, тваринного походження) та різного тактильного профілю (гладенькі, шорсткі,

холодні, теплі). У добірку увійшли: пісок, глина, камінці, шишки, жолуді, насіння, гілки, мох, квіти, листя, трава, кора дерев, сухі та свіжі плоди, вода, сніг, лід. Усі матеріали ретельно перевірялися: їх мили, просушували, очищали від гострих уламків, щоб мінімізувати ризик травм або алергічних реакцій.

Особлива увага приділялася сезонності. Восени переважали листя різних видів дерев (клен, дуб, тополя, каштан), жолуді, насіння рослин, шишки; взимку – лід, сніг, гілочки хвойних дерев, сухі плоди; навесні – бруньки, квіти, тало-лід, вода; влітку – пісок, дрібні і великі камінці, трава, мох. Постійне оновлення матеріалів підтримувало інтерес: діти швидко звикають до вже відомих предметів, тому вміст сенсорних кошиків оновлювався щонайменше раз на тиждень. Таке оновлення, на думку дослідників, не лише оживляє середовище, але й дає змогу порівнювати властивості предметів у різних станах, що створює умови для простих порівнянь та узагальнень.

Відбір матеріалів базувався також на педагогічних цілях. Для розвитку тактильної чутливості використовували сипучі (круп, пісок), жорсткі (камінці, шишки), м'які (мох, трава) та змінні (вода, лід, сніг) матеріали. Для розвитку нюхового аналізатора готували «кошики ароматів»: м'яту, чебрець, липовий цвіт, сушену лаванду. Для розвитку слухового сприймання використовували природні маракаси – пляшечки з квасолею, горохом, крупами, шишками, які видавали різні звуки при струшуванні. Деякі завдання включали смакові відчуття, але з огляду на вік дітей ці експерименти проводилися дуже обмежено і лише з безпечними продуктами (часточки яблук, морква, ягоди). Такі активності допомагали формувати первинні уявлення про кисле, солодке, гірке, але основний акцент робився на тактильних, зорових і слухових властивостях.

Щоб заохотити дітей до активного використання природних матеріалів, ми впровадили традицію «параду матеріалів». Щопонеділка вихователь демонстрував «кошик тижня» – прозору ємність з новими природними скарбами. Діти по черзі торкалися, нюхали, слухали звук і порівнювали предмети між собою. Потім матеріали ставили в сенсорному осередку, де вони використовувалися для

самостійної гри протягом тижня. Наприклад, у «Кошику осені» діти знаходили різні види листя, жолуді, шишки, мішечки з сухими ягодами; у «Кошику води» – лід різних форм, кольорові кубики льоду, морські камінці, мушлі. Кожна нова добірка обговорювалася: «На що це схоже?», «Яким воно на дотик?», «Чим пахне?» – такі запитання допомагали розвивати мовлення і вміння виражати відчуття.

Фрагменти освітніх взаємодій і ігрові вправи

Фрагмент освітньої взаємодії «Осінній кошик». Метою було ознайомлення з різновидами листя та насіння. У кошику були: листя клена, дуба, липи, тополі; жолуді; насіння соняшника; шишки; мішечки з горохом та квасолею. Кожна дитина по черзі витягувала предмет, обмацувала його, намагалася описати відчуття (слова «гладеньке», «шорстке», «колюче», «тверде» вивчалися паралельно) й порівнювала з попередніми. Вихователь ставив запитання: «Який листочок пахне сильніше?», «Який жолудь більший?». Після тактильного дослідження діти групували листя за кольором, порівнювали розмір жолудів, сипали насіння в миску, слухали звук. Освітню взаємодію завершувала рухлива гра «Зберемо листя», у якій діти збирали іменні листочки певного кольору, що закріплювало сенсорні враження.

Гра «Камінцевий зорепад». Діти отримують коробку з гладкими та шорсткими камінчиками різних розмірів. Вихователь пропонує «побудувати зорепад»: діти з висоти висипають камінці на металевий піднос і слухають різні звуки; потім обирають камінці певної форми (круглі, плоскі), розміщують їх у вигляді сузір'я та обговорюють: «Чому цей камінчик важчий?», «Який камінчик холодніший?».

Гра «Льодові скарби». Взимку для розвитку тактильної та зорової чутливості заморожували у великих формах природні предмети: квіти, листя, ягоди. Діти досліджували «льодові скарби»: торкалися, спостерігали, як лід тане під теплом рук, визволяючи предмети. Вихователь запитував: «Що змінилося, коли лід розтанув?», «Яким був запах?», «Який був звук, коли крижинка тріскалася?» – таким чином діти вчилися помічати зміни стану речовини.

Гра «Пісочні фортеці». У цій вправі діти будують фортеці з сухого та вологого піску. Вихователь пропонує спочатку насипати сухий пісок у формочки, перевернути та порівняти, як він тримає форму. Потім додають воду і повторюють будівництво, спостерігаючи, що вологий пісок міцніше тримає вежі. Педагог ставить запитання: «Чому башта з сухого піску розвалюється?», «Що змінюється, коли ми додаємо воду?». Діти експериментують із кількістю води, розвиваючи відчуття пропорції і координацію рухів.

Гра «Пори року в коробці». Вихователь готує чотири коробки, які символізують пори року. «Осінь» містить різнокольорове листя, жолуді, сухі квіти; «Зима» – гілочки, шишки, невеличкі шматочки льоду; «Весна» – бруньки, перші квіти, трава; «Літо» – камінці, пісок, мушлі. Діти досліджують вміст кожної коробки, порівнюють відчуття і колір, обговорюють, яка пора року найтепліша на дотик, яка пахне найсильніше. Вихователь питає: «Що схоже у весняній та літній коробках?», «Чим відрізняється листя восени і навесні?». Ця гра допомагає дітям зрозуміти циклічність природи та розвиває пам'ять.

Гра «Ароматні скриньки». Для розвитку нюху підготовлюють маленькі коробочки з різними ароматами: м'ята, чебрець, лаванда, цитрусові шкірки, кориця. Діти по черзі нюхають і намагаються впізнати запахи. Педагог запитує: «На що схожий цей аромат?», «Чи є запах, що нагадує тобі щось приємне?». Діти вчаться розрізняти та описувати запахи, а також пригадувати спогади, пов'язані з ними. Після вправи вихователь пропонує дітям намалювати «кольоровий запах», підбираючи відповідний колір для кожного аромату.

Гра «Звуки природи». Вихователь пропонує дітям відтворити звук дощу, вітру, снігу, використовуючи природні матеріали. Для дощу – сиплють рис на металевий піднос, для вітру – дмуть через трубочки з сухими листочками, для снігу – шурхотять м'якими ватними кульками. Діти по черзі виконують звуки, а інші вгадують, що це. Гра розвиває слухове сприймання і вміння концентрувати увагу на природних звуках.

Гра «Водяні фарби». Для цієї гри діти отримують прозорі мисочки з водою, у які додають краплі натуральних барвників: сік буряка, моркви, ягоди. Вони спостерігають, як вода змінює колір, змішують кольори, порівнюють, який відтінок насиченіший. Потім діти використовують кольорову воду як акварель для створення малюнків на папері. Вихователь запитує: «Що сталося, коли ми змішали червоний і жовтий соки?», «Який колір з'явився?». Гра розвиває зорове сприймання, дрібну моторику та дає перше уявлення про змішування кольорів.

Гра «Насіннєва мозаїка». Діти отримують різні види насіння (гарбуз, соняшник, квасоля, горох), які відрізняються за формою, кольором, розміром. Вони сортують насіння на групи, потім викладають узор на клейкій поверхні: «сонечко», «будиночок», «доріжка». Педагог допомагає підрахувати зернятка, ставить питання: «Яке насіння найбільше?», «Який колір насіння тобі подобається?». Гра сприяє розвитку дрібної моторики, концентрації уваги і передумов математичного мислення.

Гра «М'які та колючі». Вихователь демонструє дітям два набори природних матеріалів: м'які (мох, пух, пір'їнки, пухнасті трави) і колючі (сухі шишки, голочки сосни, колючки каштанів). Діти по черзі торкаються предметів, описують відчуття, порівнюють, який предмет приємніший. Потім вони мають закрити очі і на дотик відгадати, до якої групи належить предмет. Гра розвиває тактильні відчуття, словниковий запас і сміливість досліджувати нове.

Гра «Фруктові штамп». Для творчої вправи дітям видають половинки фруктів і овочів (яблуко, морква, огірок), які мають чітку текстуру. Вихователь пропонує занурити їх у природні барвники чи акварель і зробити відбитки на папері. Діти розглядають відбитки, порівнюють форми і вигадують малюнки: дерево з яблук, сонце з лимонів. Педагог запитує: «Який відбиток найцікавіший?», «З чого зроблена ця форма?». Гра розвиває творчість і відчуття форми.

Гра «Глина і галька». Діти працюють з глиною та невеликими гальками. Вони формують з глини основи, вставляють у них камінці, створюючи «печеру», «дорожку», «квітник». Вихователь звертає увагу на відчуття: «Яка глина під

пальцями – тепла чи холодна?», «Що відчуваєш, коли натискаєш гальку в глину?». Гра сприяє розвитку тактильних відчуттів, координації рухів і фантазії.

Гра «Рухливі доріжки». На підлозі створюють кілька доріжок із різних матеріалів: м'який килимок, гумові шишечки, гладкі камінці, теплий пісок, холодна вода (у піддоні). Діти проходять босоніж по кожній доріжці, описують відчуття, порівнюють: «Де було тепліше?», «Що кололо?», «Яка доріжка сподобалася найбільше?». Вихователь відзначає відвагу і допомагає, якщо хтось вагається. Гра розвиває тактильну чутливість, баланс і впевненість у собі.

Гра «Колір і світло». Для цієї гри використовують тонкі пластинки природних матеріалів: пелюстки, тонкі листочки, мушлі, шматочки пір'їн. Діти кладуть їх на світловий планшет або тримають перед вікном і спостерігають, як світло проходить крізь матеріал, змінюючи колір і форму. Вони порівнюють відтінки, помічають прожилки листя, формують візерунки. Педагог запитує: «Що змінилося, коли ми поклали два пелюстки разом?», «Який колір став яскравішим?». Гра формує естетичне відчуття, розвиває зорове сприймання.

Гра «Природний оркестр». Діти разом з вихователем виготовляють прості музичні інструменти з природних матеріалів: маракаси з пляшечок і насіння, барабани з дерев'яних колодок, дзвіночки з мушлів, сопілки з бамбукових трубочок. Потім діти експериментують зі звуками: ритмічно стукають, струшують, свистять, створюють «оркестр» і придумують мелодії. Педагог підказує: «Який звук тихіший?», «Як звучить, коли ми граємо всі разом?». Гра розвиває слух, ритм і вміння співпрацювати.

Розширюючи добірку матеріалів, педагоги також залучали родини: батьки приносили з прогулянок незвичні камінці, кору дерев, насіння, а діти розповідали, де знайшли ці скарби. Це зміцнювало зв'язок між дитсадком і сім'єю та підкреслювало цінність природних матеріалів у повсякденному житті.

Розширюючи добірку матеріалів, нами також залучалися родини: батьки приносили з прогулянок незвичні камінці, кору дерев, насіння, а діти розповідали,

де знайшли ці скарби. Це зміцнювало зв'язок між дитсадком і сім'єю та підкреслювало цінність природних матеріалів у повсякденному житті.

Друга умова – облаштування спеціального сенсорного середовища – стала важливим етапом реалізації програми. Теоретичні джерела підкреслюють, що сенсорний осередок має бути структурованим, естетично привабливим та доступним; у ньому виділяють зони для сипучих, рідких, твердих і м'яких матеріалів, а також необхідні інструменти для маніпуляцій. Практичною базою для створення такого середовища стала одна з кімнат групи, яку ми перетворили на «сенсорну лабораторію». Простір було зоновано за функціональними ознаками:

- зона сипучих матеріалів – два великі контейнери з піском та крупами;
- зона рідких матеріалів – пластиковий піддон із широким краєм для зручного переливання води, під яким розміщувався лоток для збору води;
- зона твердих предметів – кілька коробок різної висоти, наповнених камінчиками, шишками, дерев'яними спилами;
- зона м'яких матеріалів – кошики з листям, мохом, травою, ватою;
- сезонна полиця, на яку діти разом з вихователем викладали «знахідки тижня». Кожна зона мала відповідні інструменти: лопатки, ложечки, сито, мисочки, пляшечки, лійки, щітки тощо.

Усі матеріали розміщувалися на рівні очей і рук дитини, у відкритих або прозорих контейнерах. Це відповідало дослідницьким рекомендаціям: сенсорний осередок має бути максимально самостійно освоюваним; дитина повинна мати змогу вільно діяти, не чекаючи вказівок. Розташування було логічним: сипучі матеріали стояли поруч із підносами, щоб запобігти розсипанню; вода – поблизу рушників і відер; твердими предметами можна було гратися на окремому килимку, що мінімізувало шум. Ароматичні матеріали зберігалися на закритій полиці, щоб запахи не змішувалися й залишалися приглушеними.

Естетика простору також була продумана. Ми дотримувалися натуральної кольорової гами: дерево, білий і зелений кольори стін і штор, мінімум яскравих предметів, щоб не перевантажувати зір. Кожен елемент мав своє місце й логічну функцію; матеріали були чистими, охайними, приємними для зору й дотику. Залучення дітей до прикрашання осередку (збирання природних матеріалів, створення невеликих композицій) підсилювало їхній емоційний зв'язок із простором і підвищувало інтерес до діяльності. На підлозі ми розмістили сенсорні доріжки з різними фактурами (тканина, гумові коврики, камінці, м'ячики з шипами), які діти могли обирати для ходіння босоніж упродовж дня.

Особливий акцент робився на безпечності. Кожен предмет перевіряли на наявність гострих країв, дрібних елементів, алергенних речовин чи нестійких конструкцій. Педагог ніс відповідальність за щоденну перевірку матеріалів і заміну пошкоджених або непридатних. Водночас дорослий не контролював постійно – він перебував поряд як співучасник гри, допомагаючи поясненнями та підтримкою, але залишаючи простір для самостійності. Таке поєднання безпеки та автономії забезпечувало високий рівень сенсорної активності.

У просторі враховувалася вимога до змінності та оновлення: діти швидко звикають до одних і тих самих предметів, тому матеріали періодично змінювали, додаючи нові об'єкти, текстури, кольори, запахи. Наприклад, щотижня ми оновлювали природні матеріали відповідно до пори року: восени – листя, насіння, каштани; взимку – гілочки, лід, хвоя; навесні – бруньки, квіти, вода; влітку – пісок, каміння, трава. Це створювало умови для елементарного аналізу, порівняння, логічних суджень і запобігало монотонності.

Ми також облаштували сенсорний осередок на відкритому повітрі. На майданчику встановили мобільні столи з піском і водою, створили міні-город із грядками для трав і квітів, розташували дерев'яні спири різної висоти для ходіння й стрибків, підвісили дзвоники та музичні трубочки. Відповідно до дослідницьких рекомендацій, вуличний осередок розширює спектр природних матеріалів і включає реальні природні процеси (вітер, світло, тінь, дощ, сніг) як активні

сенсорні стимули. Тут діти торкалися землі, бігали по траві, досліджували калюжі, слухали спів птахів і шелест листя. Перебування на свіжому повітрі позитивно впливало на загальне самопочуття, зміцнювало імунітет і знижувало рівень напруги. Тому ми організували чергування різних форм взаємодії з дітьми у приміщенні та на вулиці, залучаючи погоду як природного педагога.

Діагностична функція

Сенсорний осередок виконував не лише розвивальну, а й діагностичну функцію: спостерігаючи, які матеріали обирає дитина, з чим взаємодіє найдовше, педагог міг отримати важливу інформацію про рівень розвитку сенсорної сфери, мовлення, емоційної чутливості, самостійності. Ці спостереження фіксувалися в індивідуальних картках і використовувалися для планування подальших освітніх взаємодій. Одночасно сенсорний осередок мав терапевтичний ефект: взаємодія з природними матеріалами заспокоює, врівноважує, допомагає переключитися після активних ігор або переживань; тому осередок ставав місцем відновлення емоційного балансу. Доброзичлива, заохочувальна атмосфера довіри й інтересу з боку дорослого створювала психологічну безпеку, дозволяючи дитині розкривати свою спонтанність, чутливість та активність.

Приклади діяльності у сенсорному осередку

Сенсорний лабіринт. У зоні сипучих матеріалів діти отримували завдання створити лабіринт з піску та камінчиків. Використовуючи лопатки і свої пальці, вони насипали доріжки і шукали способи провести камінчик або мушлю через лабіринт. Вихователь пропонував модифікувати поверхню: «Що буде, якщо пролити трішки води?», «Як зміниться лабіринт, якщо додати крупі?» – так діти вчилися аналізувати взаємодію матеріалів.

Полювання на природні скарби. На дворі вихователь ховав у траві або піску камінці, шишки, жолуді. Діти по черзі шукали їх, орієнтуючись на колір, форму або запах (наприклад, шукали пучок м'яти за запахом). Кожен знайдений предмет обговорювався: де він міг лежати в природі, чим цікавий на дотик. Гра сприяла розвитку уваги, тактильних і нюхових відчуттів і тренувала пінцетний хапок.

Звуки вітру. У зоні твердих предметів ми розмістили саморобні «музичні інструменти» – підвіски з шишок, шматочків бамбука, металевих трубочок. Під час прогулянки діти підходили до них, слухали мелодію вітру, а в приміщенні створювали свої музичні композиції, стукаючи камінчиками чи шишками. Це допомагало розвивати слухове сприймання, координацію рухів і ритмічність.

Третя умова підкреслює важливість створення такого середовища, у якому дитина може вільно досліджувати, а дорослий виступає фасилітатором. Теоретичні джерела рекомендують, щоб педагог знаходився поруч не для контролю, а для підтримки, пояснення та ненав'язливого супроводу. Водночас простір має бути максимально самостійно освоєваним, щоб дитина могла вільно діяти, не чекаючи вказівок. Для реалізації цього принципу ми дотримувалися кількох стратегій.

По-перше, надавали дітям право вибору: на початку освітньої взаємодії педагоги пропонували оглянути матеріали і обрати ті, що викликали інтерес. Декілька дітей могли працювати з різними матеріалами одночасно. Вихователь не змушував усіх виконувати одне й те саме завдання, а реагував на інтереси кожної дитини. Якщо малюк переходив від одного матеріалу до іншого, це сприймалося як природний пошук.

По-друге, використовували метод відкритих запитань. Замість вказівок «Зроби так» ставили питання: «Що трапиться, якщо...?», «Як ти думаєш, яка шишка важча?», «Чому камінчик тонує, а листок плаває?». Такі питання спрямовували увагу на процес дослідження, а не на правильну відповідь.. Цей підхід стимулював рефлексію і розвиток мислення.

По-третє, фасилітаторська роль педагога полягала у моделюванні і демонстрації нових способів взаємодії. Наприклад, під час гри з водою ми показували, як можна переливати воду через сито, збирати краплі на піпетку чи змішувати теплу та холодну воду, але не наполягали на повторенні. Діти мали свободу пробувати і відмовлятися. Аналогічно, при роботі з сипучими матеріалами педагог демонстрував, як будувати вежі з піску чи створювати малюнки на піску, а потім відходив, даючи можливість дітям експериментувати.

По-четверте, важливою була реакція на емоції та прояви. Якщо дитина відчувала дискомфорт (наприклад, не хотіла торкатися холодного льоду), ми пропонували інші матеріали або допомагав потроху звикати: спочатку торкнутися льоду паличкою, потім кінчиком пальця. Важливо було не примушувати, а підтримувати бажання досліджувати. Психологічна безпека та доброзичлива атмосфера – ключова умова, за якої дитина проявляє спонтанність і чутливість.

Діалоги і приклади фасилітації

Гра «Спіймай звук». Вихователь: «Слухай: я потрясу пляшку з квасолею, а тепер спробуй знайти, яка пляшка звучить так само». Дитина слухає кілька пляшечок і знаходить потрібну. – «Чому ця пляшка звучить інакше? Бо там більше зерняток» – пояснює вихователь. Дорослий: «А якщо ми пересиплемо половину в іншу пляшку? Подивимось що зміниться». Під час обговорення діти вчаться прогнозувати, ставити гіпотези та порівнювати результати.

Освітня форма взаємодії «Тепло–холодно». Дітям пропонують два металеві підноси: один з піском, що нагрітий лампою, інший із піском з холодильника. Вихователь: «Поклади одну руку сюди, а іншу – туди. Що відчуваєш?». – «Тут тепло, тут холодно», – відповідає дитина. – «А який пісок сиплеться швидше?», – продовжує педагог. Діти експериментують, перекладають пісок з теплого підноса в холодний, порівнюють відчуття. Важливо, що дорослий не підказує правильну відповідь, а спонукає висловлювати свої спостереження і робити висновки.

Гра «Таємничий мішечок». Дорослий кладуть у мішечок різні природні предмети. Діти, не заглядаючи, на дотик описують, що це може бути. Вихователь: «Що ти відчуваєш?», «На що схоже?», «Чи було вже таке в кошику?». Після відгадування предмет виймається, і діти порівнюють свої враження з реальністю. Така гра розвиває тактильне сприймання, здатність до асоціацій, мовлення і пам'ять.

Четверта умова реалізації програми – включення сенсорних вправ у різні види діяльності – забезпечує комплексний розвиток дитини. Теоретичні джерела наголошують, що поєднання маніпуляцій із природним матеріалом з рухливими

іграми, сюжетно-рольовою грою, художнім конструюванням, ліпленням, аплікацією, театралізацією чи розповіданням історій сприяє мовленнєвому розвитку, уяві, мисленню і закріпленню сенсорних еталонів. На практиці ми реалізували інтеграцію як у структурованих формах взаємодії, так і у повсякденному режимі.

Структуровані інтегровані форми взаємодії.

«Осінній листопад». Перша частина цієї форми взаємодії присвячена сенсорному дослідженню: діти збирають листя, порівнюють його за кольором, формою, розміром, фактурою, нюхають, слухають шелест. Друга частина – художня діяльність: діти створюють аплікацію «Осінній килим», наклеюючи листя на великий ватман, експериментуючи з композицією, обговорюючи, які кольори домінують, що змінюється, коли листя сухе або свіже. Третя частина – сюжетно-рольова гра «Листочок-мандрівник»: кожна дитина обирає листочок і вигадує історію про його подорож, озвучує звуки вітру, дощу, а інші діти рухами і жестами супроводжують розповідь. Такий комплекс стимулює мовлення, творчість і підсилює сенсорні враження.

«Водні перетворення». Форма взаємодії починається з дослідження властивостей води: переливання з посудини в посудину, порівняння температури, спостереження за бульбашками, вивчення явища плавання й тонення, експериментів із кольоровими льдинками. Далі вода стає матеріалом для творчості: діти змішують її з фарбами, роблять відбитки листя, створюють «водяні картини» пальцями. Завершується освітня взаємодія рухливою грою «Впіймай крапельку», де діти ловлять легкі кульки, що імітують краплі, тренуючи координацію рухів.

«Сенсорні казки». Після дослідження різних текстур (пір'їнка, мох, камінець, шишка) діти з допомогою вихователя складають казку, у якій кожна тваринка чи герой має свою «тактильну рису» і через це переживає пригоди. Казку інсценізують за допомогою пальчикових ляльок або природних предметів, додаючи звуковий супровід. Діти вчаться вербалізувати відчуття, переносити їх у символічну площину, розвивати творчість.

«Фруктово-овочевий ярмарок». Ця форма взаємодії поєднувала сенсорне дослідження, творчість і сюжетну гру. Спочатку вихователь запропонував дітям «ринок» із фруктами та овочами, що легко зберігаються й безпечні для малюків: яблука, груші, банани, морква, огірки. Малюки торкалися, нюхали й намагалися описати смак чи запах, використовуючи прості слова («солодкий», «кислий», «холодний»). У другій частині діти створювали «штампи»: розрізані овочі й фрукти занурювали у природні барвники і залишали відбитки на папері, утворюючи орнаменти та візерунки. Заключним етапом була рольова гра «Крамниця», де кожна дитина приміряла на себе роль продавця чи покупця: рахувала плоди, домовлялася про «купівлю», обмінювалася «монетами» (камінцями). Заняття сприяло розвитку мовлення, математики, дрібної моторики та культури спілкування, водночас діти засвоювали сенсорні властивості рослинних матеріалів.

«Зимові фантазії». Узимку ми організували форми взаємодії на тему снігу й льоду. У першій частині малюки досліджували сніг: торкалися холодної поверхні, ліпили грудочки, слухали, як скриплять кристали, порівнювали сніг і лід на дотик. У другій частині діти отримали кольорові льодяні кубики, якими малювали на великих аркушах, спостерігаючи, як колір розтікається і тане. Потім вони будували з льоду й снігу «містечко», прикрашаючи його гілочками, шишками та намистинами. Третя частина проходила у вигляді театралізованої історії про Сніговика та його друзів: діти надівали рукавички, імітували рухи сніжинок, читали короткі рядки за вихователем. Заняття допомогло сформувати уявлення про агрегатні стани води, розширило словниковий запас («танути», «холодний», «мокрый») і дало змогу проявити творчість.

«Таємниці м'якого й колючого». Ця інтегрована форма взаємодії була спрямована на розвиток тактильних відчуттів та мовлення. Під керівництвом дорослого діти досліджували два кошики: в одному лежали м'які предмети (мох, шерсть овечок, сухі пухнасті трави, шматочки фетру), в іншому – шорсткі й колючі (шишки, кора, сухі каштани з голками). Малюки спочатку торкалися матеріалів з відкритими очима, описували відчуття («м'який», «теплый», «колючий»,

«твердий»). Потім гра ускладнювалася: діти мали із заплученими очима відгадати предмет тільки за дотиком. Наступною була творча частина: на аркуші картону малята створювали колаж «Мій звір», використовуючи знайдені матеріали; вони клеїли м'які шматочки для «шерсті» та колючі елементи для «хвостика», розповідали, якого звіра придумали. Завершувала заняття мала сценка «Звірі зустрілися»: діти рухами і звуками відтворювали характер своїх творінь. Освітня взаємодія сприяла розширенню словникового запасу, розвитку дрібної моторики та фантазії.

«У світі насіння». Ця форма взаємодії інтегрувала елементарні біологічні знання, елементарні математичні уявлення й творчість на рівні розвитку дітей другого року життя. У першій частині діти розглядали та сортували різні види насіння: гарбузове, соняшникове, кукурудзяне, бобові. Вони порівнювали за кольором, розміром, формою, рахували зернятка, викладали з них прості лінії та фігури. Потім ми показували, як посадити насінина в невелику горщик: малята заповнювали горщик землею, обережно вкладали насіння, поливали. Друга частина була творчою: діти виготовляли «зернову мозаїку» – на картонних шаблонах викладали узор і форми, користуючись клейстером. На завершення проводилася гра «Подорож зернятка»: діти слухали історію про те, як зернинка «проростає», піднімалися й присідали, імітуючи ріст, промовляли слова «прокидаюся», «проростаю». В процесі діяльності формувались елементарні уявлення про цикл розвитку рослин, розвивалась дрібна моторика.

«Лісовий оркестр». Сенсорні дослідження з природними звуками поєднувалися з музичною творчістю. Спочатку діти досліджували різні матеріали і слухали, який звук вони видають: шурхіт сухого листя, брязкіт жолудів, цокання камінців, дзвін мушлів. Потім ми залучали їх до виготовлення простих «інструментів»: маракаси з пляшечок і крупи, барабани з порожніх коробок і гуми, «вітерці» з гілочок і стрічок. Діти насипали в пляшечки, коробочки певні матеріали. Ми спонукали дітей до визначення сили стуку, веселих чи тихих (сумних) звуків. На завершення була імпровізована «концертна» гра: кожен обирав інструмент, а ми керували темпом –

швидко, повільно, голосно, тихо. Гра вчила слухати і відтворювати ритми, розвивала координацію та командну взаємодію.

Сенсорні вправи ставали частиною буденних ритуалів. Під час рухливих ігор діти проходили сенсорні доріжки, стрибали через дерев'яні спири («лісові пеньки»), кидали шишки у кошики, тренуючи окомір і координацію. У хороводах співали пісні про природні явища («Дощик», «Вітерець»), використовуючи саморобні маракаси з квасолею та рисом, – це розвивало слух і ритмічність. Під час вивчення кольорів і форм діти сортували камінці, насіння, листя у відповідні коробочки, рахували їх, шукали закономірності, що формувало передумови математичних уявлень.

Ми також поєднували сенсорні освітні взаємодії з ліпленням і аплікацією: після дослідження властивостей глини діти ліпили прості форми (колобки, палички), прикрашали їх шишками, зернятами, листям; після знайомства з різними зернами створювали «зерновий мозаїк», наклеюючи на картон узори з круп різного кольору й розміру. Театралізація допомагала осмислити відчуття: діти інсценізували «Пригоди камінчика», вихователь вигадувала діалоги між природними предметами, озвучувала їхні емоції («Я гострий камінчик і боюся, щоб на мене не наступили», «Я теплий і гладенький, мене всі люблять тримати в руці»).

Важливо, що інтеграція здійснювалася не формально, а виходила з природної зацікавленості дітей: якщо діти після дослідження води хотіли малювати, педагоги не відмовляли, а організовували відповідну діяльність. За теоретичними рекомендаціями, саме така гнучка інтеграція сприяє закріпленню сенсорних еталонів і формує цілісне світобачення.

П'ята умова реалізації підкреслює значення співпраці з сім'єю та систематичного використання природних матеріалів у щоденному житті дитини. Теоретичний аналіз показав, що сім'я відіграє важливу роль у створенні та підтриманні сенсорного середовища; батьки є посередниками між дитиною та світом, які можуть організувати багатий на відчуття простір удома. Успішне збагачення сенсорного досвіду залежить від того, наскільки насиченим і

структурованим є середовище, у якому перебуває дитина, і наскільки регулярними є сенсорні ситуації. Тому ми працювали у двох напрямках: педагогічний супровід батьків та формування традицій систематичного використання природних матеріалів.

Просвітництво та партнерство з батьками

1. *Батьківські збори «Сенсорні скарби вдома».* На початку навчального року ми провели збори, на яких розповіли про значення сенсорного розвитку, продемонстрували зразки природних матеріалів і запропонували ідеї для домашніх сенсорних ігор. Батьки дізналися, як можна організувати безпечні маніпуляції на кухні (пересипання круп, гра «Сліпі дегустатори», експерименти зі смаком лимону та яблука), у ванній (гра з піною, сіллю, губками), під час прогулянок (збирання камінців, листя, створення міні-гербарію). Кожна родина отримала буклет із порадами щодо відбору матеріалів і безпеки (див. додаток Б).

2. *Майстер-класи «Природа в руках дітей»* (див. додаток В). Раз на місяць ми проводили спільні майстер-класи, на яких батьки разом із дітьми виготовляли іграшки та прикраси з природних матеріалів: «Лісовий мобіль» зі шишок і ниток, «Камінцеві пазли» (розфарбовані гладенькі камінці, з яких складали малюнок), «Форум мандрівних листочків» (листя з нанесеними на них символами або літерами). Такі заходи не лише розвивали творчість, а й зміцнювали взаєморозуміння між дорослими і дітьми, формували спільний досвід.

3. *Сенсорні альбоми.* Ми запропонували родинам вести сенсорні альбоми: батьки і діти разом вклеювали зразки різних матеріалів (сухе листя, тонкі гілочки, пір'я тощо), фотографії або малюнки. Раз на два тижні вихователь організовував спільний перегляд альбомів: діти з цікавістю показували свої сторінки одноліткам та знаходили знайомі тактильні елементи, а вихователь допомагав їм озвучувати відчуття («м'яке», «колюче»). Це сприяло розвитку тактильної чутливості, дрібної моторики та емоційному зближенню дітей у групі. Це розвивало мовлення, пам'ять і сприяло обміну досвідом між родинами.

4. *Виставка «Природні скарби».* У коридорі ЗДО ми організували постійну виставку, на яку родини приносили незвичні природні об'єкти. Діти з гордістю демонстрували свої знахідки, а ми використовували їх для подальших форм взаємодії з дітьми. Виставка постійно оновлювалася, створюючи живий обмін матеріалами між домом і садочком.

Розуміючи, що сенсорні враження повинні накопичуватися й повторюватися, ми впровадили регулярні ритуали. Кожен день у групі починався з «сенсорного привітання»: діти обирали предмет, який хотіли потримати, досліджували його на дотиком і передавали по колу. Під час прогулянок вихователь проводив «сенсорні зупинки»: біля дерева діти торкалися кори, слухали листя, вдихали запах квітів; біля калюжі – кидали камінці, дивилися на кола; біля грядки – вдихали аромат трав, спостерігали за комахами. Ввечері проводили заспокійливі маніпуляції з м'якими матеріалами (мох, перо, бавовна), що допомагало знижувати активність і готуватися до сну.

Удома батьки продовжували традиції: читали дітям «сенсорні» казки про природні предмети, запрошували дітей допомагати в готуванні (мити овочі, пересипати крупи), збирали разом гербарії. Раз на місяць ми надсилали родинам «сенсорні завдання»: наприклад, знайти три різні камінці і описати їхні властивості, намалювати картинку листям, створити «шумовий оркестр» із домашніх предметів. Батьки ділилися результатами на спільній онлайн-платформі.

Систематичність також забезпечували через календар природних матеріалів: кожен місяць мав свою тематичну програму («Осінні дари», «Зимові сюрпризи», «Весняне пробудження», «Літній марафон»). Цей календар узгоджувався з програмою ЗДО й домашніми активностями, щоб дитина мала послідовний сенсорний досвід вдома і в закладі. Постійне оновлення та повторення маніпуляцій дозволяло дітям закріплювати відчуття і формувати стійкі уявлення.

Таким чином, реалізація педагогічних умов збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя на базі ЗДО «Вулик» продемонструвала, що системна робота з природними матеріалами, організація розвивального сенсорного

середовища, свобода дослідження при фасилітації дорослого, інтеграція сенсорних вправ у різні види діяльності, а також співпраця з батьками та систематичне використання матеріалів забезпечують значне розширення сенсорного досвіду й позитивно впливають на загальний розвиток дітей. Кожна умова взаємодоповнює інші: ретельний добір матеріалів безпосередньо пов'язаний зі створенням сенсорного осередку; свобода дослідження не може реалізуватися без безпечного й привабливого простору; інтеграція забезпечує перенесення сенсорних вражень у різні контексти; співпраця з родиною гарантує безперервність і повторюваність сенсорних ситуацій. У цілому, застосований підхід відповідає сучасним науково-педагогічним вимогам і може бути рекомендований для широкого впровадження у практику дошкільної освіти.

2.3. Результати дослідження – експериментальна робота з сенсорного розвитку дітей другого року життя

На завершальному етапі дослідно-експериментальної роботи було проведено контрольний експеримент, метою якого була перевірка гіпотези про ефективність розробленої нами системи вправ і спеціально організованого сенсорного середовища з природними матеріалами, а також визначення динаміки розвитку сенсорних уявлень дітей після формувального впливу.

На контрольному етапі ми використовували ті самі діагностичні методики, що й під час констатувального обстеження, аби забезпечити співставність результатів: педагогічне спостереження, повторне виконання комплексу ігор і вправ з природним матеріалом («Що в кошику?», «Слухай – знайди!», «Доріжки для ніжок», «Порівняй і знайди однакове», «Велике – маленьке»), бесіди з дітьми та інтерв'ю з вихователем. Крім того, застосовувалися методи теоретичного аналізу й узагальнення, математичної статистики (визначення відсоткових співвідношень), а також метод порівняння для оцінки динаміки змін.

Під час підсумкової діагностики кожна дитина виконувала п'ять уже знайомих вправ із природними матеріалами. У таблиці 2.3 подано результати дітей за кожним завданням: «+» означає виконане завдання, «-» – завдання не виконано або виконано з істотною допомогою дорослого. Для порівняння: на констатувальному етапі більшість дітей виконували лише 0–3 завдання, що засвідчувало низький або середній рівень розвитку.

Таблиця 2.3

**Рівень виконання діагностичних завдань дітьми раннього віку після
формульовального етапу**

№	ПІБ дитини (умовно)	Вік	«Що в коши ку?»	«Слу хай – знай ди!»	«До ріжк и для ніж ок»	«Порівняй і знайди однакове»	«Ве лике – мале ньке »	Ріве нь
1	Анна К.	1 р. 6 м.	+	+	+	+	+	В
2	Марко П.	1 р. 7 м.	+	+	+	–	–	С
3	Софія Л.	1 р. 8 м.	+	+	+	+	+	В
4	Данило С.	1 р. 9 м.	–	–	+	+	–	Н
5	Олена Б.	1 р. 6 м.	+	+	+	–	–	В
6	Назар Ч.	1 р. 10 м.	+	+	+	–	–	С
7	Іван Д.	1 р. 7 м.	–	–	–	–	+	Н
8	Катерина М.	1 р. 8 м.	+	+	–	+	–	С
9	Андрій Р.	1 р. 9 м.	+	–	–	+	–	С
10	Дарина Т.	1 р. 7 м.	+	+	+	–	–	С
11	Максим О.	1 р. 6 м.	–	–	+	–	–	Н
12	Христина Г.	1 р. 10 м.	+	+	+	+	+	В
13	Павло Ю.	1 р. 9 м.	+	+	+	–	–	С
14	Вікторія Ш.	1 р. 8 м.	+	+	–	+	–	С

15	Артем Є.	1 р. 7 м.	+	+	+	–	–	С
----	----------	-----------	---	---	---	---	---	---

Аналіз таблиці свідчить про суттєву позитивну динаміку в умінні дітей виконувати запропоновані завдання. Так, якщо на констатувальному етапі завдання «Що в кошику?» успішно виконали лише 7 дітей, то після формувального етапу – вже 12; завдання «Слухай – знайди!» – 5 дітей на початку і 11 після; «Доріжки для ніжок» – 6 та 11; «Порівняй і знайди однакове» – 4 та 7; «Велике – маленьке» – 2 та 4 відповідно. Очевидно, що робота з природними матеріалами розширила сенсорний досвід дітей, розвинула здатність порівнювати та узагальнювати властивості предметів.

На початковому (констатувальному) етапі лише одна дитина (6,7 %) продемонструвала високий рівень, шість дітей (40 %) – середній та вісім дітей (53,3 %) – низький. Після реалізації програми результати істотно змінилися (табл. 2.4, рис. 2.2).

Таблиця 2.4

Порівняння рівнів сформованості сенсорного досвіду дітей раннього віку на констатувальному та контрольному етапах експерименту

Рівень сенсорного розвитку	Констатувальний етап	Контрольний етап
Високий	6,7 %	26,7 %
Середній	40,0 %	53,3 %
Низький	53,3 %	20,0 %

Дані таблиці підтверджують ефективність запропонованої програми: кількість дітей з високим рівнем сформованості сенсорного досвіду зросла у чотири рази, майже удвічі зменшилася частка дітей з низьким рівнем, а середній рівень збільшився, що вказує на перехід дітей зі слабого рівня до середнього та високого. Така динаміка свідчить про успішне формування сенсорних уявлень і навичок порівняння, узагальнення та диференціації властивостей предметів, оскільки тривала й систематична робота з природними матеріалами сприяє закріпленню вражень.

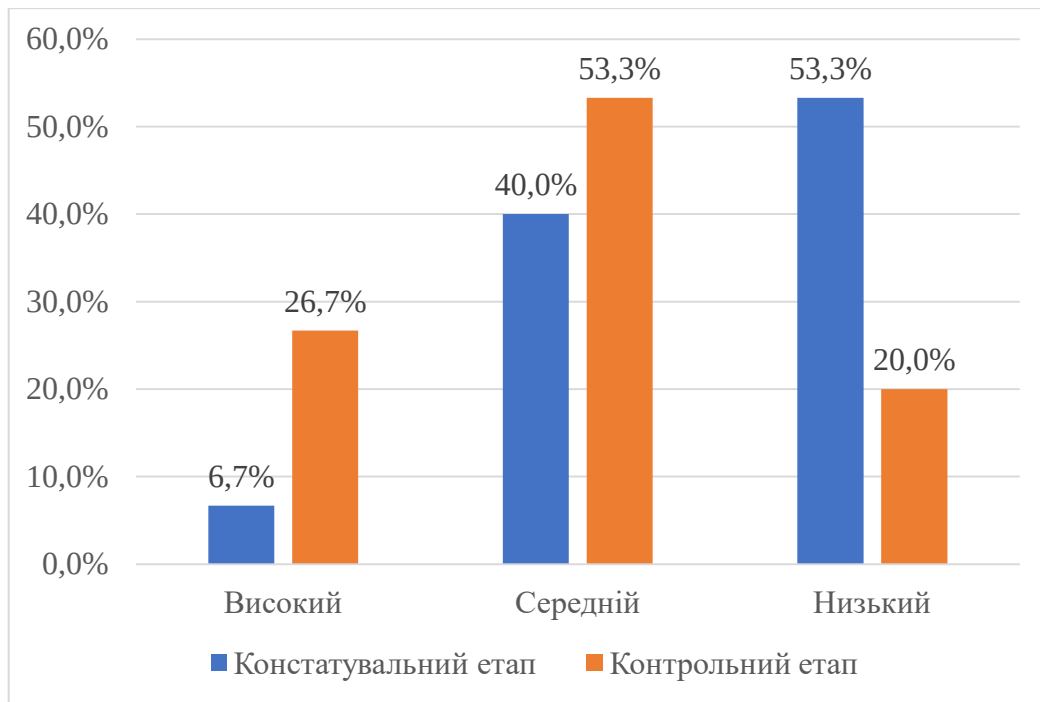

Рис. 2.2. Порівняння рівнів сформованості сенсорного досвіду дітей раннього віку на констатувальному та контрольному етапах експерименту

Порівнюючи отримані дані, можна зробити такі висновки.

Найбільший приріст спостерігається у виконанні завдання «Слухай – знайди!», що підтверджує розвиток слухової чутливості у дітей. Певне ускладнення викликало завдання «Велике – маленьке», що потребує диференціації за розміром; кількість дітей, які його виконали, зросла з 2 до 4.

Порівняння показників констатувального та контрольного етапів свідчить про значне зростання рівня сенсорного розвитку дітей унаслідок проведеної формувального експерименту.

Високий рівень: частка дітей, які впевнено оперують різноманітними сенсорними еталонами, зросла з 6,7 % до 26,7 %. Діти, які були у цій групі після експерименту, демонструють самостійність, здатність диференціювати матеріали за різними ознаками і працюють майже без допомоги дорослого.

Середній рівень: показник зріс із 40,0 % до 53,3 %. Тобто значна частина дітей, які спочатку потребували допомоги дорослого й проявляли вибіркову сенсорну активність, перейшла до стійкішої, усвідомленої взаємодії з матеріалами та навчально-ігровими ситуаціями.

Низький рівень: кількість дітей із мінімально розвиненим сенсорним досвідом зменшилася з 53,3 % до 20,0 %. Це зниження означає, що більш як половина вихованців, які на констатувальному етапі неохоче виконували завдання, змогли значно покращити свої показники. Це вказує на успішність застосованих методик: більшість вихованців, які на початку не проявляли інтересу до завдань, змогли покращити свої результати.

Таким чином, у групі відбулася динаміка до підвищення сенсорного розвитку: частка дітей із високим і середнім рівнями збільшилася за рахунок зменшення кількості дітей із низьким рівнем. Це підтверджує ефективність комплексного підходу (ретельний добір природних матеріалів, організація сенсорного осередку, свобода досліджень, інтеграція з іншими видами діяльності й залучення батьків) для збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя.

Суттєвий прогрес показали діти, які на констатувальному етапі виконували лише одне завдання. Наприклад, Марко П. виконав три завдання замість одного; Олена Б. почала виконувати всі чотири завдання, тоді як раніше вона справлялася лише з двома. Разом з тим, деякі діти залишилися на низькому рівні (Данило С., Іван Д., Максим О.), що може бути зумовлено індивідуальними особливостями розвитку, станом здоров'я або недостатнім залученням сім'ї до сенсорного виховання.

Отримані дані підтверджують, що систематичне використання природних матеріалів, щоденні сенсорні вправи й тісна взаємодія з родинами сприяють стабілізації та збагаченню сенсорного досвіду дітей. Цей висновок узгоджується із теоретичними положеннями про необхідність регулярного повторення маніпуляцій для закріплення відчуттів.

Таким чином, контрольний етап експериментального дослідження показав, що системна робота зі збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя засобами маніпуляції з природним матеріалом є ефективною. Розроблена програма забезпечила суттєве поліпшення у виконанні діагностичних завдань, підвищення рівнів сформованості сенсорних уявлень, розвиток пізнавальної активності та

мови. Отримані результати підтверджують гіпотезу дослідження і підкреслюють важливість організації сенсорного середовища, фасилітаційної підтримки дорослого та інтеграції сенсорних вправ у різні види діяльності. У наступному розділі будуть узагальнені рекомендації щодо впровадження даної методики у практику дошкільної освіти.

В ході проведення дослідження нами були розроблені методичні рекомендації для вихователів.(Додаток Д)

Методичні рекомендації для вихователів щодо збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя засобами маніпуляції з природним матеріалом.

Наукові підходи до сенсорного виховання малюків засвідчують, що саме в другому році життя діти набувають первинних уявлень про властивості предметів та явищ. Щоб цей процес був повноцінним, педагогові необхідно забезпечити малюків різноманітними природними об'єктами. Добір матеріалу має ґрунтуватися на принципі багатства сенсорних характеристик: варто пропонувати дітям пісок, глину, воду, листя, камінці, шишки, жолуді, насіння, сніг, адже природа дає змогу відчувати колір, запах, температуру, фактуру, вагу та звук

Разом з тим потрібно пам'ятати про безпечність: усі предмети повинні бути чистими та нетоксичними, а для дітей до двох років слід підбирати лише великі, нековтальні об'єкти, уникаючи дрібних деталей

У груповому приміщенні необхідно створювати спеціально організований сенсорний осередок. Простір має бути зонований за видами матеріалів: окремо для сипучого піску й круп, для рідкої води, для твердого каміння й шишок і для м'яких елементів, таких як мох чи пір'я. Важливо дотримуватися принципів гнучкості та індивідуального комфорту, забезпечуючи можливість переміщувати модулі та підлаштовувати їх під інтереси дітей

Середовище повинно бути естетичним, функціональним, безпечним та доступним: природні матеріали варто зберігати у прозорих або відкритих контейнерах, інструменти (совочки, ложечки, ситечка) розміщувати на рівні

дитячих рук, а доріжки з камінців, шишок чи мішечків із крупами – облаштовувати так, щоб діти могли ходити босоніж і відчувати різні фактури.

Педагогічна взаємодія має ґрунтуватися на фасилітаційній позиції. Потрібно організовувати ігри та вправи, під час яких дорослий знаходиться на рівні очей дитини, демонструє прийоми взаємодії з матеріалом, але не диктує жорстких алгоритмів. Важливо створювати позитивну атмосферу, підтримувати ініціативу малюка, ставити відкриті запитання («Який камінець тепліший?», «Що змінилося, коли лід розтанув?») і допомагати словами описати відчуття

Такий підхід сприяє формуванню словника, розвитку мислення й бажання експериментувати.

Щоб сенсорні враження закріплювалися й узагальнювалися, їх потрібно інтегрувати у повсякденні форми діяльності. Маніпуляції з природним матеріалом доцільно вплітати у ранкові привітання, рухливі хвилинки, ігри на хороводах, художні та музичні форми взаємодії. Наприклад, після дослідження кольору й фактури листя можна переходити до аплікації «Осінній килим», а вивчення властивостей води можна поєднувати з малюванням водяними відбитками. Під час сортування камінців або насіння варто звертати увагу на кількість, форму та розмір, що закладає основи математичних уявлень та просторового орієнтування.

Партнерство з родиною є ключовою умовою. Потрібно проводити консультації для батьків, демонструвати, як організовувати «домашню пісочницю» з рису, манки чи квасолі, заохочувати до спільного збирання природних матеріалів на прогулянках та до ведення «сенсорних альбомів». Батькам слід наголошувати на безпечності та доцільності матеріалів для дітей до двох років

Така співпраця забезпечує безперервність сенсорного розвитку, допомагає дітям переносити нові вміння з дошкільного закладу у сімейне середовище та підтримує їхній природний інтерес до пізнання світу.

Висновки до другого розділу

У другому розділі дослідження було всебічно розкрито й експериментально перевірено концептуальну модель збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя засобами маніпуляцій із природним матеріалом. На основі теоретичного аналізу обґрунтовано п'ять ключових педагогічних умов: ретельний добір безпечних і різноманітних природних матеріалів; створення естетично привабливого сенсорного осередку з тематичними зонами та доступними інструментами; забезпечення свободи сенсорного дослідження у поєднанні з фасилітаційною підтримкою дорослого; інтеграція сенсорних вправ у різні види діяльності (рухливі ігри, сюжетно-рольова гра, образотворча діяльність, математичні уявлення); а також системна взаємодія з родиною й регулярне використання природних матеріалів у повсякденні.

У процесі реалізації цих умов у ЗДО «Вулик» було розроблено та апробовано комплекс із п'ятнадцяти сенсорних ігор і вправ, зокрема структуровані інтегровані освітні взаємодії («Осінній листопад», «Водні перетворення», «Сенсорні казки»), які поєднували дослідницьку, творчу та рухову активність. Організоване сенсорне середовище сприяло розвитку зорового, слухового та тактильного сприймання, стимулювало мовлення й мислення, формувало вміння дітей класифікувати об'єкти за кількома ознаками. Активна співпраця з батьками забезпечила безперервність сенсорного досвіду між дошкільною установою та сім'єю, а систематичне включення природних матеріалів у щоденний розпорядок допомогло закріпити набуті вміння.

Отримані результати підтверджують ефективність запропонованих педагогічних умов. Порівняльний аналіз даних констатувального та контрольного етапів показав, що частка дітей із високим рівнем сенсорного розвитку зросла майже у чотири рази (з 6,7 % до 26,7 %), кількість вихованців із середнім рівнем збільшилася з 40,0 % до 53,3 %, а показник низького рівня скоротився з 53,3 % до 20,0 %. Це свідчить про суттєве підвищення сенсорної компетентності та перехід значної частини дітей від низького до середнього й високого рівнів. Таким чином, реалізація комплексної системи сенсорного виховання на основі природних

матеріалів забезпечує істотний розвиток сенсорних функцій, закладає фундамент для пізнавальної діяльності та творчості, а запропоновані підходи можуть бути рекомендовані для впровадження в закладах дошкільної освіти.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретичний аналіз дав змогу визначити сутність сенсорного розвитку дітей раннього віку, окреслити його місце у структурі загального психофізичного та пізнавального становлення дитини. Доведено, що другий рік життя є сенситивним періодом для активного формування відчуттів і сприймань: у цей час закладається система сенсорних еталонів, розвиваються функції зорового, слухового, тактильного, нюхового та смакового аналізаторів. Аналіз джерел показав, що класики та сучасні науковці підкреслюють значення раннього сенсорного виховання для подальшого розвитку мислення, мовлення та творчих здібностей. Водночас виокремлено основні принципи створення сенсорного середовища: доступність, безпечність, інтегрованість та варіативність діяльності.

Сенсорний розвиток у ранньому віці є фундаментом для становлення пізнавальної та мовленнєвої сфер: уміння диференціювати предмети за кольором, формою, розміром, фактурою й звуком сприяє формуванню елементарних математичних та просторових уявлень, розвитку дрібної моторики й мовленнєвої активності. Отже, своєчасно організоване та цілеспрямоване сенсорне виховання є необхідною умовою всебічного розвитку дитини і повинно стати однією з провідних складових взаємодії з дітьми другого року життя.

Окрему увагу в роботі приділено природним матеріалам, які розглядаються як універсальний та безкоштовний засіб збагачення сенсорного досвіду. Виявлено, що об'єкти природи (пісок, глина, камені, шишки, листя, вода, сніг, насіння) мають широку палітру сенсорних властивостей – вони різняться за кольором, запахом, температурою, фактурою, вагою, звуковими ефектами при взаємодії. Маніпуляції з ними включають всі аналізатори, стимулюють відчуття, знімають емоційну напругу, формують естетичні уявлення, бережливе ставлення до навколишнього середовища та інтерес до природних явищ.

Використання природних матеріалів у взаємодії з дітьми раннього віку доповнює традиційні дидактичні засоби, розширюючи спектр сенсорних вражень і

даючи змогу реалізувати інтегровані види діяльності: пізнавальну, художньо-естетичну, рухливу. Рекомендується використовувати сезонний матеріал, щоб формувати уявлення про циклічність природних явищ, а також організовувати спостереження за зміною станів (сухий/мокрый пісок, лід/вода тощо). Практика показує, що природні матеріали сприяють розвитку координації рухів, дрібної моторики, уваги та мовлення, а також формують у дітей позитивну мотивацію до пізнання.

На основі аналізу теоретичних джерел у роботі сформульовано систему педагогічних умов, необхідних для ефективного збагачення сенсорного досвіду дітей другого року життя. Вона включає ретельний добір безпечних і різноманітних природних матеріалів; створення спеціально організованого сенсорного середовища з тематичними зонами для сипучих, рідких, твердих і м'яких об'єктів; забезпечення свободи сенсорних досліджень у поєднанні з фасилітаційною підтримкою дорослого; інтеграцію сенсорних вправ у різні види діяльності; а також системну взаємодію з родиною та повторюваність сенсорних вправ у повсякденному житті.

Кожна з визначених умов має взаємодоповнювальний характер і ґрунтується на принципах діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів. Систематичний добір матеріалу створює багатоканальне сенсорне середовище; сенсорний осередок забезпечує доступність і безпеку; свобода дії під керівництвом дорослого стимулює пізнавальну активність та самостійність; інтеграція сприяє узагальненню знань і перенесенню сенсорних вражень у різні сфери; участь батьків гарантує безперервність розвитку. Запропонована система стала концептуальною основою для проведення експериментальної частини дослідження.

Констатувальний етап експерименту дав змогу визначити вихідний рівень сенсорної сформованості дітей групи раннього віку (15 вихованців ЗДО «Вулик» у віці 1,5–2 років), виявити сильні й слабкі сторони сенсорного розвитку та окреслити напрями корекційної роботи. Діагностика проводилася у формі ігор та вправ із природними матеріалами, педагогічних спостережень, бесід та опитування

вихователів; при цьому аналізувалися тактильні, зорові та слухові прояви, уміння класифікувати предмети за простими ознаками, тривалість уваги та самостійність дій.

Результати констатувального етапу засвідчили, що більшість дітей мали недостатньо розвинений сенсорний досвід: високий рівень виявлено лише у 6,7 % вихованців, середній – у 40,0 %, низький – у 53,3 %. Виявлено труднощі з диференціацією матеріалів, нестійкість уваги, пасивність та потребу в допомозі дорослого. Ці дані підтвердили необхідність систематичної роботи та стали відправною точкою для розробки програми формувального етапу, спрямованої на активацію пізнавальної діяльності й удосконалення сенсорних умінь.

На формувальному етапі дослідження було реалізовано комплекс педагогічних умов збагачення сенсорного досвіду. У закладі облаштовано сенсорний осередок з чітко окресленими зонами для різних видів природного матеріалу (сипучого, рідкого, твердого, м'якого) та забезпечено естетичне й безпечне оформлення. Діти вільно обирали матеріали та інструменти, педагог діяв як фасилітатор, ставлячи відкриті запитання, стимулюючи порівняння та опис відчуттів, але не нав'язуючи алгоритмів. Добір природних об'єктів варіювали відповідно до сезону, щоб розширити спектр сенсорних вражень і сформувати уявлення про природні явища.

У ході експериментальної роботи було розроблено й апробовано 15 ігор і вправ, які інтегрували сенсорні, пізнавальні, мовленнєві та рухові завдання (наприклад, «Осінній листопад», «Водні перетворення», «Фруктово-овочевий ярмарок»). Сенсорні активності стали частиною щоденних ритуалів: ранкові «сенсорні вітання», рухливі паузи з природними предметами, творча діяльність із глиною та зернами, театралізовані історії про камінці та листочки. Активне залучення батьків через майстер-класи, сенсорні альбоми та спільні прогулянки забезпечило безперервність розвитку та підтримало інтерес дітей до дослідження навколишнього світу.

Порівняльний аналіз даних констатувального та контрольного етапів продемонстрував істотне покращення сенсорного розвитку. Кількість дітей із високим рівнем сенсорної сформованості зросла з 6,7 % до 26,7 %; середній рівень підвищився з 40,0 % до 53,3 %; низький рівень зменшився з 53,3 % до 20,0 %. Діти стали активніше досліджувати природні матеріали, демонстрували більшу здатність до порівняння, класифікації та узагальнення, довше зберігали увагу, самостійно організовували сенсорні ігри та охоче вербалізували свої відчуття.

Якісний аналіз показав збагачення словникового запасу дітей, розвиток дрібної моторики, координації рухів і уяви, підвищення емоційної відкритості та комунікабельності. Діти проявляли ініціативу в пізнавальній діяльності, охоче брали участь у колективних іграх і творчих завданнях, пропонували свої сюжети та ролі. Експериментальна робота підтвердила гіпотезу про ефективність цілісної системи сенсорного виховання, побудованої на природних матеріалах, і довела, що комплексне збагачення сенсорного досвіду може суттєво підвищити рівень сенсорного розвитку дітей другого року життя.

Подальші наукові пошуки можуть також охопити специфіку використання природних матеріалів у взаємодії з дітьми, які мають особливі освітні потреби, та порівняння ефективності різних видів матеріалів (наприклад, гладких і шорстких, холодних і теплих) для розвитку окремих сенсорних аналізаторів. Перспективними є міждисциплінарні дослідження, що поєднують сенсорне виховання з музичною чи театральною діяльністю, вивчають культурні та регіональні особливості сприймання, а також інтеграцію природних матеріалів із цифровими технологіями для створення «розширеної сенсорної реальності». Не менш важливою є оцінка екологічних аспектів роботи з природним матеріалом і пошук способів, які сприятимуть формуванню екологічної свідомості змалку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтхауз Д. Колір, форма, кількість: досвід роботи з розвитку пізнавальних здібностей дітей дошкільного віку. Київ: Просвіта, 2014. 64 с.
2. Артемова Л. В. Регулюємо вибір малят. Дошкільне виховання. 2020. №11. С.5-10
3. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні (від 12.01.2021 №33)
URL:https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
4. Барташнікова І. А. Розвиток сенсорних здібностей і пам'яті у дітей: навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2007. 56 с.
5. Беленька Г. Корічева К. Створюємо розвивальне середовище для сенсорного розвитку власноруч. Вихователь-методист дошкільного закладу : спеціаліз. журн. 2016. № 4. С. 18-23
6. Богдан Т. М. Сенсорне виховання дітей дошкільного віку : методичний посібник для студентів спеціальності «Дошкільна освіта» педагогічних університетів та вихователів ДНЗ; Чернігівський національний педагогічний університет імені Т. Г. Шевченка. Чернігів : ФОП Ремізова В. М., 2013. 44 с. Бібліогр.: с. 35-36.
7. Бубон Т. Предметні дії з дидактичними іграшками як засіб сенсорного виховання дітей раннього віку. Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи збірник наукових статей студентів, магістрантів та молодих науковців. Суми. 2023. С. 42-46
8. Верещагіна І. Використання дидактичних ігор у сенсорному розвитку дітей раннього віку. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. 2018. С. 111–114.

9. Вертугіна В. М., Стрижак В. Природне середовище як засіб розвитку пізнавальної діяльності дітей раннього віку. Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації. 2021. №77. С. 230-232.
10. Виховання дітей раннього віку в закладах дошкільної освіти різних типів: монографія / С. А. Васильєва, Н. В. Гавриш, В. В. Рагозіна. за наук. ред. Н. В. Гавриш. Кропивницький : ІМЕКС - ЛТД, 2021. 226 с.
11. Гавриш Н., Безсонова О. Організація роботи груп раннього віку: проблеми та шляхи їх розв'язання. Дошкільне виховання. 2020. №5. С.3-7.
12. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. 2-е, доповнене й виправлене. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
13. Горох В., Бутенко В. Особливості сенсорного виховання дітей молодшого дошкільного віку. Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи збірник наукових статей студентів, магістрантів та молодих науковців. Суми. 2023. С. 82-86
14. Грама Н.Г. Сенсорний розвиток дітей раннього віку: теорія і практика: [Монографія]. Одеса, 2018. 239 с.
15. Грама Г.П. Сенсорно-пізнавальний розвиток дітей другого року життя у найближчому предметному докільлі. Збірник наукових доповідей. П Міжнар. Наук.-практ. Конфер. «Актуальні проблеми сучасної дошкільної та вищої освіти (30.05.2016 -31.05.2016) Warshava Wydawca/ 2016. С. 78-82.
16. Грама Н.Г. Сенсорний розвиток дітей раннього віку: теорія і практика: Монографія. Одеса, 2018. 239 с.
17. Гурковська Т., Ригель О. Предметне середовище як розвивальне в групі дітей раннього віку. Практичний психолог: Дитячий садок. 2022. жовтень, № 10. С.7.
18. Гурковська Т. Л. Супровід розвитку дітей раннього віку. К.: Шк. світ, 2011. 128 с.

19. Денисенко Т. Сенсорно-пізнавальний розвиток дітей раннього віку як передумова формування обдарованої особистості (з досвіду роботи). Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2022. № 11. С. 47-52.
20. Дичківська І. М. Монтессорі: теорія і технологія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2009. 304 с.
21. Дорошенко З.П., Крутій К.Л. (наук. ред.). Сенсомоторний розвиток дитини раннього віку: теорія і практика. Пріоритетні напрями роботи дошкільної ланки освіти на 2006-2007 навчальний рік: методичний аспект. Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2007. Вип. 6. С. 142-157.
22. Дуткевич Т.В. Дошкільна психологія (курс лекцій і практикум): Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський, ПП Буйницький О.А, 2006. 320 с.
23. Заговайло О., Бутенко В. Сенсорний розвиток дітей дошкільного віку в процесі ігор із природним матеріалом. Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи збірник наукових статей студентів, магістрантів та молодих науковців. Суми. 2023. С. 107-110
24. Кабельнікова Н. В. Особливості системи сенсорного виховання дітей дошкільного віку в аспекті педагогіки Фрідріха Фребеля. Актуалізація педагогічних ідей Фрідріха Фребеля в сучасному просторі освіти: матеріали міжнародного науково-практичного семінару. Херсон: Айлант, 2016. С.7-9.
25. Коваленко О., Машовець М., Піроженко Т. Методичні аспекти реалізації освітньої лінії «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі». Вихователь-методист дошкільного закладу. 2012. № 2(51). С. 4–9.
26. Коваленко О., Випирайло І. Лего-конструювання в контексті інноваційного піклування та сенсорно-пізнавального розвитку дітей раннього віку. Інноваційна педагогіка. 2023. Т. 1, № 61. С. 218–221.
27. Козак Т. В. Сенсорний розвиток дітей дошкільного віку: теорія і практика. Вісник науки та освіти. 2023. № 11(17).

28. Кошель В.М. Сенсорне виховання дітей раннього віку: навч.-метод. посіб. для вихователів дітей дошкільного віку, студентів спеціальності «Дошкільна освіта» та батьків. Чернігів: ФОП Баликіна О.В., 2019 160 с.
29. Кравченко М. Специфіка формування сенсорних еталонів у дітей раннього віку засобами дидактичних ігор. URL: <https://ird.npu.edu.ua>
30. Кривоніс М. Л. Сенсорний розвиток: з досвіду роботи. Харків: Видавництво «Ранок», 2012. 256 с.
31. Кузьменко Є. В. Сенсорний розвиток дітей раннього віку як основа успішного навчання в молодшому шкільному віці. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Педагогіка, 2017. Серія 1 (41). С. 56-60.
32. Літуча Д., Бутенко В. Дефінітивна характеристика проблеми сенсорного розвитку дітей раннього віку. Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи збірник наукових статей студентів, магістрантів та молодих науковців. Суми. 2023. С. 152-156
33. Малікова Ю.В. Сенсорне виховання у спадщині видатних педагогів минулого. Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського: зб. наук. праць. Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 2005. № 3–4. С. 151–153.
34. Малікова Ю. В. Педагогічні умови сенсорного розвитку дітей старшого дошкільного віку засобами образотворчого мистецтва [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08; наук. кер. В. О. Інжестойкова; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2009. 260 с. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/1114?locale=ru>
35. Маляр Л. В. Дидактичний підхід до розвитку дошкільника в сенсорно-пізнавальному просторі. Інноваційна педагогіка. 2023. №. 57(2). С. 221-225. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2023_57\(2\)_47](http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2023_57(2)_47)

36. Методичні рекомендації до програми «Дитина». Оновлені. 2020. До Освітньої програми для дітей від 2 до 7 років. Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, В. М. Вертугіна та ін. Принт-медіа, Київський університет ім. Б. Грінченка. 2020. 568 с.
37. Молодецька Г. І. Сенсорний розвиток дітей 3-го року життя в іграх з природними матеріалами. Педагогічний альманах: зб. наук. праць. Одеса :ПНПУ, 2017. С. 126-132.
38. Носко Ю. М. Удосконалення сенсорного виховання дітей дошкільного віку. Сучасні проблеми здоров'я та здорового способу життя у педагогічній освіті. 2022. № 16(172).
39. Олійник Л. М. Формування уявлень про властивості і співвідношення предметів у дітей 3-го року життя: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата пед. наук: 13.00.08 «Дошкільна педагогіка». К., 2005. 209 с.
40. Онищук Н. П. Роль сенсорного виховання у розумовому розвитку дітей дошкільного віку. Сквиря : [б. в.], 2012. 168 с.
41. Освітнє середовище закладу дошкільної освіти: технології проектування : навч.-метод. посібник / О. Д. Рейпольська, І. М. Гудим, Л. І. Зайцева, І. В. Луценко, В. О. Луценко, Г. Г. Цветкова ; за ред. О. Д. Рейпольської. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2021. 222 с.
42. Освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина». Міністерство освіти і науки України. 2020. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/doshkilna-osvita-2/p>
43. Переверзева, Інна. Цифротренажер. Дидактичні ігри для дітей молодшої групи. Палітра педагога : науково-методичний додаток. 2021. № 5/6. С. 14-15.
44. Петухова Л.Є., Анісімова О.Е. Основні ідеї педагогічної системи Фрідріха Фребеля. Інформаційний збірник для директора школи та завідувача дитячого садка. К.: РА «Освіта України», 2019. № 1 (89). С. 57–65.
45. Підготовка майбутніх вихователів до освітньої діяльності у групах раннього віку : навч.-метод. посіб. / Оксана Степанівна Бартків, Оксана Леонідівна Дурманенко, Євгенія Аристархівна Дурманенко. Луцьк : Мажула, 2024. 242 с.

46. Піроженко Т.О., Карасьова Т.О. Ігрова діяльність дошкільника: навчально-методичний посібник. К.: Генеза, 2013. 96 с.
47. Піроженко Т., Машовець М., Коваленко О. Методичні аспекти реалізації освітньої лінії «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі». Вихователь-методист дошкільного закладу. 2013. № 4. С. 4–7
48. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. К.: Академвидав. 2006. 456 с.
49. Про дошкільну освіту : Закон України від 06.06.2024 р. № 3788-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text>
50. Програма освіти дітей раннього та дошкільного віку «Освіта і піклування / Education & Care» / В.А. Воронов, К.В. Ковальчук, Н.В. Піканова, О.Д. Рейпольська, С.О. Сисоєва, К.Ю. Станкевич. Київ: ФОП В.Б. Ференець, 2021. 130 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/do>
51. Розвиваємо у малят сенсорику та дрібну моторику. Заклад дошкільної освіти ясла - садок № 13 «Білочка» Відділу освіти Червоноградської міської ради. Головна. URL: <https://4gd13.lvivedu.net/uk/site/sensorno-piznavalnii-rozv.html>
52. Розвивальний простір закладу дошкільної освіти. Дошкільна панель. Модератор: Ніна Омеляненко. Режим доступу URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpnevakonferencia/do/1-doshkilna-panel.pdf>
53. Руденко К.. Сенсорний розвиток дітей дошкільного віку засобами дидактичних ігор. Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи збірник наукових статей студентів, магістрантів та молодих науковців. Суми. 2021. С. 232-236
54. Светлова І. Є. Велика книга завдань і вправ для розвитку інтелекту дитини : Сенсорне сприйняття, логічне мислення, дрібна моторика рук, розвиток мови. Київ: Країна мрій, 2006. 160 с.
55. Свійонтик О. Сенсорне виховання як основа розумового розвитку дітей дошкільного віку. Молодь і ринок. 2021. № 1 (187). С. 79–83. URL: <http://mir.dspu.edu.ua/article/download/228338/227457>

56. Сенсорний розвиток дошкільнят. 3-4 роки : [посібник] / [упоряд.]: М. Л. Кривоніс, О. Л. Дроботій, В. М. Ачкасова. Х. : Ранок, 2012. 238 с.
57. Смольникова Г. Нові відкриття щодня: організація пізнавальної діяльності дітей. Дошкільне виховання. 2013. № 3. С. 6-11.
58. Сухар В. Пограй зі мною. Розвивальні ігри та вправи для дітей 2-3 року. Харків: Ранок, 2009. 168 с.
59. Сухомлинський В. Думати, мислити, дивуватися. Працюємо за В. Сухомлинським (ранній вік). Київ: Бібліотека «Шкільного світу», 2008, 112 с.
60. Тарасова О. С. Сенсорний розвиток дітей 3-го року життя. Харків: Основа, 2014. 144 с.
61. Терещенко І., Харькова Є. Основні види діяльності, що забезпечують сенсорне виховання дітей третього року життя. Дошкільна і початкова освіта: реалії та перспективи збірник наукових статей студентів, магістрантів та молодих науковців. Суми. 2023. С. 202-207
62. Тонковид Л. Планування навчально-виховної роботи з дітьми раннього віку. Київ: Шкільний світ, 2009. 128 с.
63. Турубарова А. В., Горшкова Г. В. Особливості сенсорного виховання дітей раннього віку в умовах війни в Україні. Інноваційна педагогіка. 2023. Т. 1, № 62. С. 80–86. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2023/62/part_1/16.pdf.
64. Турук Н. Сенсорне виховання - основа гармонічного розвитку дитини. Матеріал до тематичного семінару для вихователів. Дитячий садок. Управління. 2016. № 11. С. 8-13.
65. Чепіль М., Дудник Н. Педагогіка Марії Монтессорі: навч-метод. посіб. Київ: «Слово», 2017. 314 с.
66. Чорна В. Сенсорне виховання: сутність і структура. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка. 2013. № 1 (10). С. 86-90. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Комплекс використаних діагностичних ігор із природними матеріалами

Гра 1. «Що в кошику?» (тактильна чутливість).

Мета: виявити здатність дитини розрізняти предмети за тактильними відчуттями.

Матеріали: кошик або непрозора коробка з предметами з природного матеріалу – шишками, каштанами, мішечками з крупами, гладкими камінцями, сухими листочками тощо.

Хід: дитина витягує предмети з кошика й досліджує їх. Спостерігається активність, характер маніпуляцій, тривалість зосередження.

Оцінювання: за кількістю предметів, які дитина дослідила; за різноманітністю дій (стирання, стискання, перекочування); за емоційною реакцією на предмети.

Гра 2. «Слухай – знайди!» (слухова чутливість).

Мета: перевірити здатність дитини визначати джерело звуку.

Матеріали: кілька маленьких пляшечок або мішечків з різним наповненням (квасоля, пісок, сухе листя, крупа).

Хід: дорослий трясє одну з пляшечок за спиною дитини або за ширмою. Завдання дитини – знайти джерело звуку.

Оцінювання: за точністю знаходження джерела, швидкістю реакції, інтересом до завдання.

Гра 3. «Доріжки для ніжок» (тактильне сприймання стоп).

Мета: оцінити реакції дитини на різні текстури поверхні.

Матеріали: сенсорні доріжки з піску, гілочок, гладкого каміння, трави, тканини, шишок.

Хід: дитина проходить босоніж по кожній доріжці. Спостерігаються рухи, реакції, емоційний стан.

Оцінювання: за готовністю йти по різних поверхнях, тривалістю руху, емоційною реакцією.

Гра 4. «Порівняй і знайди однакове» (зорове сприймання, диференціація).

Мета: перевірити здатність дитини співвідносити предмети за формою, кольором або розміром.

Матеріали: парні предмети з природного матеріалу – однакові та різні шишки, листя, камінці.

Хід: дитині пропонують взяти предмет і знайти такий самий серед кількох. Завдання повторюється з різними матеріалами.

Оцінювання: за кількістю правильних співвіднесень, стійкістю уваги, самостійністю у виконанні.

Гра 5. «Велике – маленьке» (сприймання розміру та форми).

Мета: виявити здатність дитини розрізняти предмети за розміром і формою.

Матеріали: великі й малі шишки, круглі та видовжені камінці, пелюстки різної форми.

Хід: дорослий демонструє парні предмети (наприклад, велику й малу шишку) і пропонує дитині знайти «велику», «маленьку», «таку саму». Завдання повторюється з іншими парами.

Оцінювання: за здатністю помітити різницю або подібність, точністю вибору, вербальною чи невербальною реакцією на запитання.

СЕНСОРНІ СКАРБИ ВДОМА: ПАМ'ЯТКА ДЛЯ БАТЬКІВ

ЧОМУ ЦЕ ВАЖЛИВО?

Сенсорний розвиток у ранньому віді природно - відбувається - через дотики, запахи, звуки предметів. Дитина вчиться пізнавати світ не словами, а відчуттями. Звичайна прогулянка або коробочка з природними матеріалами може дати дитині більше, ніж дорога іграшка.

1. ЩО НАМ ДАРУЄ ПРИРОДА?

Найкращі матеріали для ігор - під ногами. Вони різні за фактурою, вагою та температурою.

Як підготувати до гри:

1. Промити предмети під проточною водою. (Icon: faucet)
2. Висушити на повітрі або рушником. (Icon: towel)
3. Перевірити, чи немає гострих країв та тріщин. (Icon: magnifying glass)
4. Скласти у коробку або мішечок. (Icon: box)

ПРАВИЛА БЕЗПЕКИ (ВАЖЛИВО!)

Додаток В

Алгоритм майстер-класу для батьків

«Природа в руках дітей: розвиваємо сенсорику вдома»

Мета:

Навчальна: ознайомити батьків із значенням сенсорного виховання для дітей 2-го року життя; продемонструвати прийоми використання природних матеріалів.

Розвивальна: навчити батьків організовувати безпечні розвивальні ігри вдома.

Виховна: сприяти емоційному зближенню батьків і дітей через спільну діяльність.

Обладнання:

- Демонстраційний стіл.
- Кошики з природним матеріалом (шишки, каштани, горіхи, великі мушлі, гладкі камінці).
- Ємності з квасолею або горохом (для демонстрації ігор під наглядом).
- Мішечки з тканини («Чарівний мішечок»).
- Буклети «Сенсорні скарби вдома» (роздатковий матеріал).

Цільова аудиторія: батьки дітей раннього віку.

Тривалість: 30 хвилин.

ХІД ЗАХОДУ

I. Вступна частина (5 хв)

1. Привітання та вправа «Спогад дитинства»

Вихователь: Доброго вечора, шановні батьки! Рада бачити вас. Сьогодні ми не будемо писати лекцій, а будемо гратися. Але спершу прошу вас на хвилину заплющити очі. Згадайте себе малечою на прогулянці. Що ви підбирали з землі? Камінчик? Паличку? Каштан? *(Батьки діляться короткими спогадами).*
Вихователь: Бачите, це природний потяг дитини. Малюки пізнають світ не очима, а руками. І наше завдання — допомогти їм у цьому.

II. Інформаційний блок (5 хв)

2. Міні-лекція «Чому це важливо?» *Вихователь:* На другому році життя дитина — це «дослідник». Її мозок розвивається через пальчики. Жодна пластикова іграшка не дасть такого багатства відчуттів, як природа:

- Камінь — важкий і холодний.
- Шишка — шорстка і колюча.
- Пір'їнка — легка і м'яка. Ці прості речі вчать дитину думати, порівнювати і навіть говорити.

3. Правила безпеки (Акцент на важливому)

Вихователь: Перш ніж почати, запам'ятаємо головне правило.

- Великі предмети (як ось ця велика шишка чи каштан) дитина може досліджувати вільно.
- Дрібні предмети (квасоля, насіння, дрібні камінці) ми даємо тільки під суворим наглядом. Ми граємося разом, не відходячи ні на крок, щоб уникнути ковтання.
- Матеріали мають бути чистими та сухими.

III. Практична частина (15 хв)

1. Практикум «Досліджуємо разом»

(Вихователь роздає батькам кошики з матеріалами).

- **Вправа 1. «Тактильне знайомство»**

Вихователь: Візьміть у руки каштан. Стисніть його. Який він? Гладкий, прохолодний. А тепер візьміть шишку. Вона інша? Колюча, шершава. Коли ви даєте це дитині, обов'язково озвучте відчуття: «Дивись, який колючий їжачок!».

- **Вправа 2. «Звукові коробочки»**

Вихователь: Постукайте горішком об стіл. А тепер каменем. Звук різний? Діти обожнюють створювати шум. Це розвиває слух.

- **Вправа 3. «Чарівний мішечок»**

(Вихователь демонструє мішечок, у якому заховано 3-4 предмети).
Вихователь: Спробуйте опустити руку і, не підглядаючи, знайти каштан. Складно? Для дитини це потужна робота мозку — уявити предмет лише через дотик.

- **Вправа 4. «Сенсорна коробка» (Демонстрація)**

Вихователь: А ось тут у мене квасоля. Дивіться, як я ховаю в ній великі каштани. Завдання малюка — знайти «скарби». Це гра на 5 хвилин, яка чудово заспокоює дитину. *(Нагадування про нагляд).*

IV. Підбиття підсумків (5 хв)

2. Рефлексія та роздача матеріалів

Вихователь: Чи складно організувати такі ігри вдома? Ні. Це не вимагає грошей, лише вашого часу та уваги. Я хочу подарувати вам пам'ятки «Сенсорні скарби вдома» (див. додаток Б), де записані ідеї ігор, які ми сьогодні спробували.

3. Вправа «Відкритий мікрофон»

Вихователь: Будь ласка, назвіть одним словом ваші враження від контакту з матеріалами. *(Батьки: «Тепло», «Цікаво», «Спокій»).* Дякую вам за активність. Нехай ваші прогулянки стануть справжніми дослідницькими експедиціями!

Додаток Д

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ВИХОВАТЕЛІВ ЩОДО ЗБАГАЧЕННЯ СЕНСОРНОГО ДОСВІДУ ДІТЕЙ ДРУГОГО РОКУ ЖИТТЯ ЗАСОБАМИ МАНІПУЛЯЦІЇ З ПРИРОДНИМ МАТЕРІАЛОМ

1. Загальні положення

Наукові підходи до сенсорного виховання засвідчують, що саме на другому році життя діти набувають первинних уявлень про властивості предметів та явищ. Щоб цей процес був повноцінним, педагоги необхідно забезпечити малюків різноманітними природними об'єктами. Важливо дотримуватися принципів гнучкості та індивідуального комфорту, підлаштовуючи процес під інтереси дітей.

2. Організація розвивального предметно-просторового середовища

У груповому приміщенні необхідно створювати спеціально організований сенсорний осередок, який має бути естетичним, функціональним, безпечним та доступним.

- **Зонування.** Простір рекомендується зонувати за видами матеріалів: окремо для сипучих (пісок, крупи), рідких (вода), твердих (каміння, шишки) та м'яких елементів (мох, пір'я).
- **Доступність.** Матеріали варто зберігати у прозорих або відкритих контейнерах, а інструменти (совочки, ложечки, ситечка) розміщувати на рівні дитячих рук.
- **Сенсорні доріжки.** Доцільно облаштовувати доріжки з камінців, шишок чи мішечків із крупами так, щоб діти могли ходити босоніж і відчувати різні фактури.
- **Мобільність.** Важливо забезпечити можливість переміщувати модулі.

3. Вимоги до добору природного матеріалу

- **Багатство характеристик.** Добір матеріалу має ґрунтуватися на принципі різноманіття сенсорних ознак. Варто пропонувати дітям пісок, глину, воду, листя, камінці, шишки, жолуді, насіння, сніг, адже природа дає змогу відчуті колір, запах, температуру, фактуру, вагу та звук.
- **Безпека.** Усі предмети повинні бути чистими та нетоксичними. Для дітей до двох років слід підбирати лише великі, нековтальні об'єкти, суворо уникаючи дрібних деталей.

4. Стратегії педагогічної взаємодії

Педагогічна взаємодія має ґрунтуватися на фасилітаційній позиції.

- **Позиція дорослого.** Потрібно організовувати ігри та вправи, під час яких дорослий знаходиться на рівні очей дитини, демонструє прийоми взаємодії з матеріалом, але не диктує жорстких алгоритмів.
- **Підтримка ініціативи.** Важливо створювати позитивну атмосферу, підтримувати ініціативу малюка та ставити відкриті запитання (наприклад: «Який камінець тепліший?», «Що змінилося, коли лід розтанув?»).
- **Вербалізація.** Педагог повинен допомагати словами описувати відчуття, що сприяє формуванню словника, розвитку мислення й бажання експериментувати.

5. Інтеграція сенсорного досвіду в освітній процес

Щоб сенсорні враження закріплювалися й узагальнювалися, їх потрібно інтегрувати у повсякденні форми діяльності.

- **Режимні моменти.** Маніпуляції з природним матеріалом доцільно вплітати у ранкові привітання, рухливі хвилинки, ігри на хороводах, художні та музичні форми взаємодії.
- **Художньо-естетичний розвиток.** Після дослідження кольору й фактури листя можна переходити до аплікації, а вивчення властивостей води поєднувати з малюванням.

- **Логіко-математичний розвиток.** Під час сортування камінців або насіння варто звертати увагу на кількість, форму та розмір, що закладає основи математичних уявлень та просторового орієнтування.

6. Взаємодія з родинami вихованців

Партнерство з родиною є ключовою умовою, що забезпечує безперервність сенсорного розвитку та допомагає дітям переносити нові вміння у сімейне середовище.

- **Консультативна робота.** Потрібно проводити консультації для батьків, демонструвати, як організовувати «домашню пісочницю» з рису, манки чи квасолі.
- **Спільна діяльність.** Варто заохочувати батьків до спільного збирання природних матеріалів на прогулянках та ведення «сенсорних альбомів».
- **Безпека вдома.** Батькам слід наголошувати на безпечності та доцільності матеріалів для дітей до двох років.

7. Орієнтовні приклади ігрових вправ

- **«Осінній килим».** Дослідження кольору й фактури листя з подальшим викладанням візерунків.
- **«Водяні візерунки».** Вивчення властивостей води через малювання водяними відбитками.
- **«Знайди такий самий».** Сортування камінців або насіння за формою та розміром для розвитку тактильних відчуттів і математичних уявлень.